

EL PATUET VALENCIÀ,

UN REFLEX LINGÜÍSTIC DE LA SOCIETAT ALGERIANA COLONIAL (1830-1962)

Àngela-Rosa Menages i Menages Joan-Lluís Monjo i Mascaró

Àngela-Rosa Menages i Menages (Hussein-Dey, Algèria, 1957). Llicenciada en Filologia Romànica (UV, 1983) i Catalana (UA, 2003), professora de secundària, ha estudiat l'emigració valenciana a Algèria durant la colonització francesa, i conjuntament amb J.-Ll.Monjo, ha publicat diversos articles i el llibre *Els valencians d'Algèria (1830-1962). Memòria i patrimoni d'una comunitat emigrada*, Premi Bernat Capó 2006. Actualment treballa en una tesi sobre la pervivència del valencià en la comunitat dels emigrants valencians d'Algèria en època colonial.

Joan-Lluís Monjo i Mascaró (Tàrbena, Marina Baixa, 1968). Llicenciat en Filologia Catalana (UV, 1993) i Occitana (Montpeller, 1995), professor de secundària, ha estudiat l'aportació balear a la repoblació valenciana del segle XVII, amb l'obra *Per poblar lo regne de València... L'emigració mallorquina al País Valencià (2002)*, amb Antoni Mas, i l'emigració valenciana a Algèria, amb *Els valencians d'Algèria (1830-1962). Memòria i patrimoni d'una comunitat emigrada*, amb À.R.Menages (2007). Ha fet recerca sobre dialectologia i l'etnoliteratura, sobretot el patrimoni tarbener, que és el tema de la seua tesi en curs, sobre el qual ha publicat *El cançoner popular de Tàrbena. Recopilació i estudi lingüístic* (2009).

EL PATUET VALENCIÀ, UN REFLEX LINGÜÍSTIC DE LA SOCIETAT ALGERIANA COLONIAL (1830-1962)¹

Àngela-Rosa Menages i Menages
Joan-Lluís Monjo i Mascaró

La voix cassé de la septuagénaire réplique aussitôt: –Acho ves la portar al coul dé ta sor!–. Affreux patois espagnol des îles et de la côte, qui ferait rougir de honte un Castillan. (M. Paul Achard: Salaouetches, 1941)

37

Mapa d'Algèria. La toponímia vol reflectir en català les denominacions en àrab vigents actualment (seguint les indicacions de Djamel Sahraoui). Versió dels autors. Entre parèntesi apareix la forma oficial francesa de l'època colonial. Apareixen en català els topònims que tenen una versió pròpia. La disposició física segueix els suggeriments d'un article de Mikel de Epalza pel que fa a la ideologia que hi ha al capdavant de la representació cartogràfica de la "realitat". En aquest cas, el "nord" s'ha capgirat pel "sud", perquè simbolitza mentalment l'espai de la riquesa i la modernitat; el "sud" són els països emigrants, endarrerits. (Elaborat per Carles Segura)

¹ El present treball és una mostra d'una investigació que duem en curs sobre l'emigració valenciana a Algèria basat fonamentalment en fonts orals que foren testimonis directes d'aquesta fenomen històric. Són oriünds de les comarques del Sud valencià: la Marina, el Baix Vinalopó, l'Alcoià, l'Alacantí, les Valls del Vinalopó, el Baix Segura, la Safor, la Vall d'Albaida. Agraïm sincerament les seues valuoses aportacions, així com el suport tan fervent que ens han donat en tot moment, gràcies als quals podem seguir la nostra trajectòria de recerca, i així mateix, la col·laboració de Pedro Luis Martínez, Lluís-Xavier Flores, Ricard Gómez i Empar Espí.

L'emigració valenciana a Algèria

Algèria va ser un dels destins preferits de migració per als valencians en el període que va ser colònia francesa (1830-1962). A nivell popular, en deien “anar a Alger” (sobretot a la Marina), tot i que la localitat en què s'establien no fos exactament la capital. No és sinó una continuació d'un fenomen antic, anterior a la creació del topònim Algèria, i hi comptà la major antiguitat de l'emigració adreçada a la capital. Els valencians de més al sud (Valls del Vinalopó, Baix Segura), que preferiren més la zona d'Orà, en deien “anar a Orà”. Així mateix existí més l'expressió “anar al moro”.

“Los emigrantes (homenaje a mis abuelos)”, de Gastó Castelló (1951) és un dels pocs exemples de representacions plàstiques de l'emigració a Algèria. Aquest artista alacantí ja havia tractat en una altra obra aquesta mateixa figura simbòlica del drama de la diàspora dels camperols per causes econòmiques. No debades hi estava especialment sensibilitzat, ja que els seus mateixos avis havien emigrat a Algèria devers 1850 arran d'una greu secada (HERNÁNDEZ 2002: 74).

Tot aquell que emigra del poble on ha nascut ho fa per alguna necessitat forta que el duu a abandonar la seua terra per un temps o per sempre, encara que això comporte grans transtorns i separacions d'amics i familiars. Com veurem, hi hagué una emigració de temporada, que permetia de paliar el dèficit de feina que hi havia en determinades poblacions en algunes estacions, i així mateix de caràcter definitiu, amb la intenció d'arrelar-hi. Les causes de l'emigració foren essencialment dues: motius econòmics o motius polítics. Se'n coneixen d'altres menys comunes, com ara l'afany d'aventura, la fugida per alguna causa pendent amb la justícia o per no voler allistar-se a l'exèrcit.

Tant els historiadors francesos com els espanyols donen constància de l'onada primerenca d'emigració procedent de terres del Sud valencià cap a Algèria, per motius principalment socioeconòmics (BONMATÍ 1992: 91):

“Es ya un tópicó decir que la emigración a Argelia era una corriente migratoria tipo “golondrina”, es decir, las salidas y los regresos se producían todos los años en la misma época.[...] Desde el principio de la colonización del territorio, hubo emigración temporal y definitiva al territorio argelino, incluso en alguna época esta última tuvo mayor peso específico. Por otro

lado la emigración temporal no siguió el mismo ciclo mensual en todas las épocas. La sequia de la década de 1840, hace suponer, por el ritmo de crecimiento de la colonia española en Argelia en aquellos momentos, que la tendencia a la instalación definitiva en aquel territorio fue mas importante que la emigración temporal.”

Com han exposat CRESPO-JORDI (1991: 114-139), tot i que l'arribada d'espanyols a Algèria no figurava dins dels plans de colonització previstos per l'administració francesa, a la llarga significà per a la colònia una gran empenta per al seu desenvolupament econòmic; sobretot pel que fa a l'agricultura i, consegüentment, a la revalorització de la terra. Antoni Seva explicava el paper destacat dels espanyols dins d'Algèria de manera molt eloqüent (1968: 79):

“On el francès fracassava, reeixia l'espanyol; on el francès no veia més que ermots, l'espanyol endevinava una bona collita de blat, o potser unes llenques de vinya o un rodal d'horta. El francès esperava i gaudia dels privilegis, l'espanyol s'havia d'arriscar. [...] Els espanyols posaren així les bases de la prosperitat de la colònia. La necessitat els convertí en l'element més actiu de la societat colonial, en l'avantguarda cap al desert i cap als indígenes.”

39

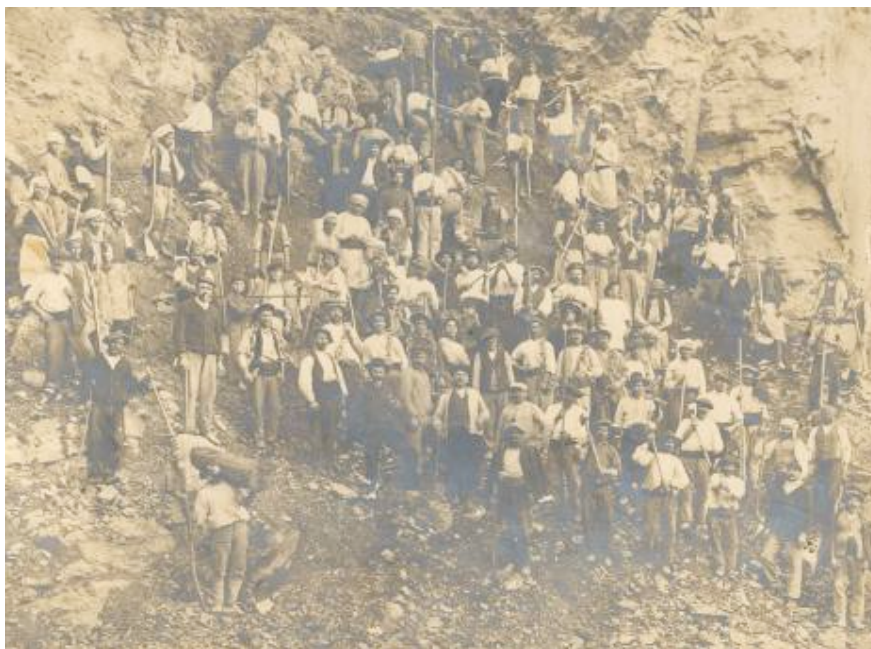
Embarcament des del moll de Xàbia d'emigrants temporers cap a Algèria, al fons, el “vaporet del moro”, com es deia popularment a la Marina Alta, en aquest cas es tracta del vapor “Sitges”. Pel que fa a la Marina, a la primeria del segle XX, eixia un vaixell cap a Alger o cap a Orà dues voltes per setmana, alternativament des dels ports de Dènia, Xàbia i Altea. El trajecte durava una nit (ESPINÓS-POLO 1985: 86-87).

(Foto cedida per l'Arxiu Municipal de Xàbia, agraïm la gentilesa a Joaquim Bolufer.)

Els valencians que arribaven a Algèria procedien majoritàriament de poblacions rurals, d'aquí que la seua activitat principal, sobretot als inicis, estigués també vinculada a la terra. Tanmateix, com veurem, el ventall de les ocupacions a què es dedicaren va ser molt més ampli, depenent de les distintes circumstàncies i de les perspectives diferents amb què es trobaren

al llarg de la colonització, i també, és clar, de les iniciatives personals. A la llarga pot observar-se fins a quin punt es diversificaren les ocupacions que duïen a terme els valencians i com els millorà la situació laboral. S'ha de dir també que, dins de la comunitat espanyola emigrada a la regió d'Alger, hi havia una major diversificació social i laboral que entre els assentats a la regió d'Orà. Un detall molt important, si tenim en compte que els valencians s'establiren preferentment al departament d'Alger (CRESPO-JORDI 1991: 165).

Quant a les activitats laborals a què es dedicaren a Algèria, es poden distingir tres èpoques dins de la història de l'emigració valenciana a aquest territori:²

*Treballadors de la pedrera Jaubert a Bab el-Oued (Alger), devers 1900
(foto cedida per Joan Ripoll).*

1830-1870. Els tipus de treballs d'aquest període estan molt vinculats als inicis de qualsevol ocupació colonial: desbrossar terres ermes per posar-les en explotació, però també extreure la pedra necessària per a les noves construccions. L'agricultura va ser l'activitat fonamental: la majoria dels primers emigrats esdevingueren jornalers agrícoles, encara que progressivament anaren guanyant terreny altres ocupacions com les obres públiques, el transport (carreters), i altres diverses (calciners, obrers de vila, ferrers, fusters, forners, botiguers, taverners...). Les dones es dedicaren

² Segons CRESPO-JORDI 1991, VILAR 1975, VILAR 1983a, BONMATÍ 1992 i BONMATÍ 1999b.

sobretot al servei domèstic o feren de dides. L'afluència d'emigrants en aquest període és gran des dels inicis. L'emigració llavors es fa en condicions precàries, i a més, no es comptà amb el suport de les autoritats franceses ni espanyoles. Tenia un caràcter en general familiar i irreversible. Pel que fa a l'establiment, la població era sobretot *flotant*, sense un assentament definitiu, a mercè de l'oferta de treball. Els retorns eren freqüents.

1870-1900. En aquesta etapa comencen a veure's els fruits de l'etapa anterior: la diversificació del treball, l'accés a la propietat, l'assentament. És també l'època de la major afluència emigratòria. A França, la IIIa República té una política favorable a la colonització. Es creen centres nous per a atraure emigrants francesos, tot i que els qui hi desembarquen eren en gran part d'origen espanyol. De fet, entre 1870 i 1890, període de la Restauració de la monarquia, se situa la plena de l'emigració espanyola a Algèria: el flux migratori és especialment intens i augmentà el gruix de la comunitat assentada (de fet Algèria és el país estranger on hi ha més espanyols) La crisi econòmica i política espanyola greus feren disparar l'emigració notablement. En el decenni de 1872-1881: 4.000 espanyols s'instal·len cada any a la regió d'Alger.³ Llavors predominà l'emigració de temporada (anomenada en castellà *de golondrina*, i, segons alguns informants nostres, *de pardal blau*). Les tasques habituals eren la collita d'espart, la sega del blat i posteriorment, la verema. Alhora, però, hi ha l'emigració de tipus familiar, amb una voluntat d'arrelament, que posà els fonaments per a les posteriors entrades d'emigrants, seguint l'acostumat efecte de cridada.

Pasqual Guerri, nascut a Murla (Marina Alta), el 1839, i la seua muller, Anna-Maria Mas, nascuda a Tàrbena (Marina Baixa), a la dreta, emigraren amb els pares i els germans en el decenni de 1840 amb la idea de fer arrel a Algèria. En aquest període els emigrants esdevenien generalment jornalers agrícoles. En aquesta fotografia de 1899, cedida per la seua descendent Christine Petretti, els pioners de l'emigració apareixen fotografiats amb els fills i els néts, a la seua ferma de Baba-Hassen, a la plana costanera d'Alger. És el resultat de tota una vida d'esforç, ja que la família ha pogut adquirir propietats i s'ha assentat definitivament al país.

³ CRESPO-JORDI 1991: 24, 26.

1900-1962. A partir de la llei de 1889, que instaurà la nacionalització francesa automàtica dels fills dels emigrants nascuts a Algèria, es va tornar de poblament una emigració que en principi era sobretot de tipus econòmic. Tot i això, no s'aturà l'entrada d'emigrants de temporada, dedicats a tasques generalment més especialitzades que en etapes anteriors (per exemple, els obrers de vila eren sobretot lluïdors; els jornalers agrícoles, esporgadors), i aquestos convisqueuren amb les noves generacions de la colònia valenciana, que en gran mesura ja havien passat dels sectors primari i secundari al sector terciari. La major diversificació quant als sectors laborals s'observa en aquest període. Després del desastre produït per la fil·loxera als inicis del segle XX, els pobles valencians es quedaren amb poques alternatives a la depressió agrícola, una solució molt factible fou l'emigració. La dècada de 1950 fins a la independència (1962), és una època marcada per la predominança de l'emigració femenina, adreçada sobretot a la ciutat d'Alger i dedicada quasi exclusivament al servei domèstic i a la criança d'infants.

Forn-pâtisserie d'Esteve Menages, originari de Callosa d'en Sarrià (Marina Baixa). Hussein-Dey, devers 1940. Els forns (bolangeries, com es deia en patuet) varen ser un dels negocis més habituals dels valencians d'Algèria.

(fons Menages-Menages).

Pel que toca a les ocupacions observem entre els valencians unes determinades especialitzacions dignes de tenir en consideració, ja que en gran part responen als camps que solien dominar al País Valencià. En primer lloc cal destacar el negoci dels forns i de les pastisseries com un dels més habituals entre els valencians establits a Algèria. Així mateix s'observa la vinculació de determinats rams als valencians, com ara, la saladura, les espadnyes, el torró o l'anís sec. Quant als pobles valencians, és curiós també l'especialització que hi va haver entre els seus emigrants. Per exemple, era freqüent que els originaris de Bolulla fossen carboners o els de la Nucia, xarcuters. Els pescadors, és clar, eren originaris de pobles mariners (com ara, Calp, Altea, Benidorm, la Vila Joiosa, Santa Pola). Els d'Agost eren sobretot venedors de terrisseria. Entre els espadnyers la

majoria eren d'Elda, Elx o Callosa d'en Sarrià. Els xocolaters eren de la Vila Joiosa; els torroners, de Xixona. Els gelaters procedien preferentment de la Foia de Castalla o Xixona. Pel que fa a l'agricultura, hi ha també lligams entre determinats conreus i determinades poblacions valencians, així en una zona de la Mitidja dedicada al conreu de l'arròs hi havia emigrants de Pego i d'Oliva, la majoria dels temporers esporgadors de vinyes eren oriüds de pobles viticultors de la Marina o la Vall del Vinalopó, i els esporgadors de tarongers, de la Safor.

Els inicis del repoblament francès a Algèria relacionen l'establiment dels colons en el món rural amb la idea feta des de França que el país pertanyeria als qui poblarien el camp i n'assolissen la revalorització. Per contra, és un fet constatat que la colonització francesa des dels inicis fou del tot urbana, i encara més segons transcorria el temps. De fet, una constant, pel que fa a l'establiment dels valencians en particular, i dels espanyols en general, és la preferència pels centres urbans, grans i mitjans, per sobre de les poblacions petites.

Publicitat de gelats "La Ibense" a Algèria, extreta del llibret de la foguera d'Orà de les Festes de Sant Joan d'Alacant (1934).

(Biblioteca Gabriel Miró d'Alacant, per gentilesa de Rosa M. Monzó).

43

La zona d'on més emigrants partiren cap a Alger foren les comarques prelitorals del Sud valencià, les més afectades per la crisi de l'agricultura i que disposaven de menys recursos per a afrontar-la, o que s'especialitzaren més en aquesta destinació. Especialment eren de la Marina, les Valls del Vinalopó i el Baix Vinalopó.⁴ Es tractava de comarques "marginals" dins del context valencià, que no participaren de l'esplendor econòmic que dugué l'expansió del conreu de la taronja.⁵

⁴ BONMATÍ 1988, 175-176, CRESPO-JORDI 1991: 56.

⁵ FURIÓ 2001: 454, 567.

Quant a l'inici de l'emigració, hi ha diversos documents que en corroboren l'antiguitat i la persistència de la presència valenciana a Algèria. Per exemple, Crespo i Jordi (1991: 118-119) en un document donen proves de la presència valenciana a Alger des de la mateixa data de la conquesta. De la comarca de la Marina Bonmatí (1999b: 547) documentà en una relació de passaports datada entre 1834 i 1837 algunes persones oriündes de pobles com Calp o Xaló. Així mateix algunes referències extretes de fonts parroquials valencianes confirmen aquesta idea. Com ara, un certificat de bateig de 1844 de l'Arxiu Parroquial de Xaló, procedent del Biar.⁶ O un certificat de l'Arxiu Parroquial de Tàrbena de 1846, procedent de la catedral d'Alger. Una altra anècdota molt significativa, procedent d'aquest mateix arxiu és el fet que a partir de 1850, als registres de matrimonis hagués de constar el jurament dels cònjuges emigrats que, mentre eren a Algèria, no s'havien casat:

“Constándome antes de la libertad del (de la) contrayente durante su permanencia en Argel, colonia Francesa, mediante su juramento, que para ello ha prestado con su padre y tres testigos llamados al efecto [...]”.

Passejadora, Alger, darrer terç del segle XIX. L'emigració femenina tingué un protagonisme propi: les dones no són només les acompanyants dels hòmens; hi hagué una gran demanda de dones per al servei domèstic i per a la criaça d'infants, i en dates antigues, com a dides de les famílies més puixants.

(foto cedida per M. Lluïsa Mascaró).

Els valencians s'assentaren sobretot a la capital, Alger, i dins d'Alger, especialment al barri de Babel-Oued, situat al nord, que constituirà el nucli amb un major nombre de valencians. Durant la primera etapa de l'emigració, Alger era el lloc d'arribada i de pas, des d'on es desplaçaven cap als punts on hi hagués treball. Segons CRESPO–JORDI (1991) en un primer moment s'estableixen per la comarca del Sahel, en poblacions veïnes de la capital, com el Biar, Hussein-Dey, Kouba, Birmandreïs, Birkadem o la Bouzareáh (encara que també a punts més a l'interior, com Blida o Boghar).⁷ Cap a

⁶ MAS-NOGUERA 2008: 248.

⁷ En aquest article fem servir la forma francesa que era habitual en l'època colonial per a referir-se als topònims algerians, en el cas de no existir-ne una forma catalana tradicional (com ara Alger, Orà, Bona, Bugia). Pel que fa a la toponímia actual, no existeix un criteri unificat a l'hora de transcriure al català les formes àrabs al marge de l'embolcall francès.

mitjan segle XIX s'adreçaren a la plana de la Mitidja, en punts com, per exemple, l'Arba, le Foundouk, Rovigo o Boufarik. Finalment ja passaren a localitats més allunyades com Ténès, Miliana, Affreville, Orléansville, Mouzaïa o Tizi-Ouzu. La tendència, més que a escampar-se geogràficament en el país, va ser sobretot de consolidar els centres d'establiment primerencs.

Família d'espardenyers il·licitans establida a Blida, 1929

(foto cedida per Rubén Sempere)

La proporció de valencians a la regió d'Alger va ser més nombrosa que enlloc. El 1900, de cada dos espanyols establits en aquesta regió, un procedia de la *província* d'Alacant (CRESPO-JORDI 1991: 56-62). No es pot avaluar amb exactitud el nombre dels emigrants ni l'abast d'aquest desplaçament humà que ateny els nostres dies. Un signe de la proporció d'aquest fenomen es fa evident en l'onomàstica dels europeus descendents de l'Algèria colonial, molt sovint d'arrel catalana. Un bon exemple d'aquesta evidència podria ser la "sorpresa" que tingué Henri Pello de retrobar a la Marina els mateixos cognoms que hi havia a l'Arba, dins de la Mitidja algeriana (PELLO 1998: 360):

*Cette région a été à l'origine d'une émigration très importante vers la région d'Alger, donc vers le canton de l'Arba. Alain, en relevant seulement une partie des noms des commerçants et artisans de Denia, a trouvé vingt et un patronymes portés par des Arbéens; sans les citer tous on peut rappeler: Salort, Marti, Cardonna, Ripoll, Domenech, Berenguer, Llobel, Ivars, Torres, Segui, Ferragut, Mas, etc. Nous savons par ailleurs que les familles de Mme. Ducrocq et de M. Molinès étaient originaires de Tarbena. En entrant dans les cimetières de quelques villages de la région: Jalon, Tarbena, Denia, Javea, on a une étrange sensation en lisant tant de noms portés par de familles de l'Arba.**

* Aquesta regió ha sigut el punt d'origen d'una emigració molt important cap a la regió d'Alger, també cap a la comarca de l'Arba. Alain, apuntant només una part dels cognoms dels comerciants i artesans de Dènia, va trobar vint-i-un patronímics portats per gent arbencs. Sense que els citem tots podem recordar: Salort, Marti, Cardonna, Ripoll, Domenech, Berenguer, Llobel, Ivars, Torres, Segui, Ferragut, Mas,

Pel que fa a la regió d'Orà hem pres les dades de JORDI (1986: 36-45) i dels nostres informants. Els espanyols en general s'establiran a la capital (els valencians eren molt freqüents, per exemple, a la barriada de la Marina, on hi havia el nucli de la Calera, un paradigma de barri popular format per emigrants), i en localitats del mateix districte (com Arzew, Mers el Kebir, Saint Denis du Sig, Misserghin, Pérregaux o Saint Cloud).

Així mateix, a Mostaganem, Tlemcen, Sidi-bel-Abbès, Mascara, i en localitats properes. L'Oranesat va ser la regió que concentrà més emigrants espanyols: dos terços del total habitaven en aquesta zona, i la resta sobretot a la d'Alger. Les comarques amb percentatges més elevats de població d'origen espanyol eren les d'Orà i Sidi-bel-Abbès: com ara, el 1913, dels 32.000 habitants que tenia aquesta darrera població 20.000 havien nascut a Espanya.⁸ La població espanyola de l'Oranesat era sobretot castellanòfona: procedent de Múrcia i Andalusia; amb tot, la presència de valencians va ser també important, sobretot de les comarques més meridionals.⁹

A la regió de Constantina la presència de valencians fou sempre menor, tot i això hi ha dades d'establiments a la costa (concretament a Bugia, Djidjelli, Bona o Philippeville).

Dones que estan a Alger "en amo" passejant el dia que tenen lliure, devers 1955. Als anys 50 l'emigració a Algèria és principalment femenina, i esdevé un puntal importantíssim per a l'economia domèstica valenciana

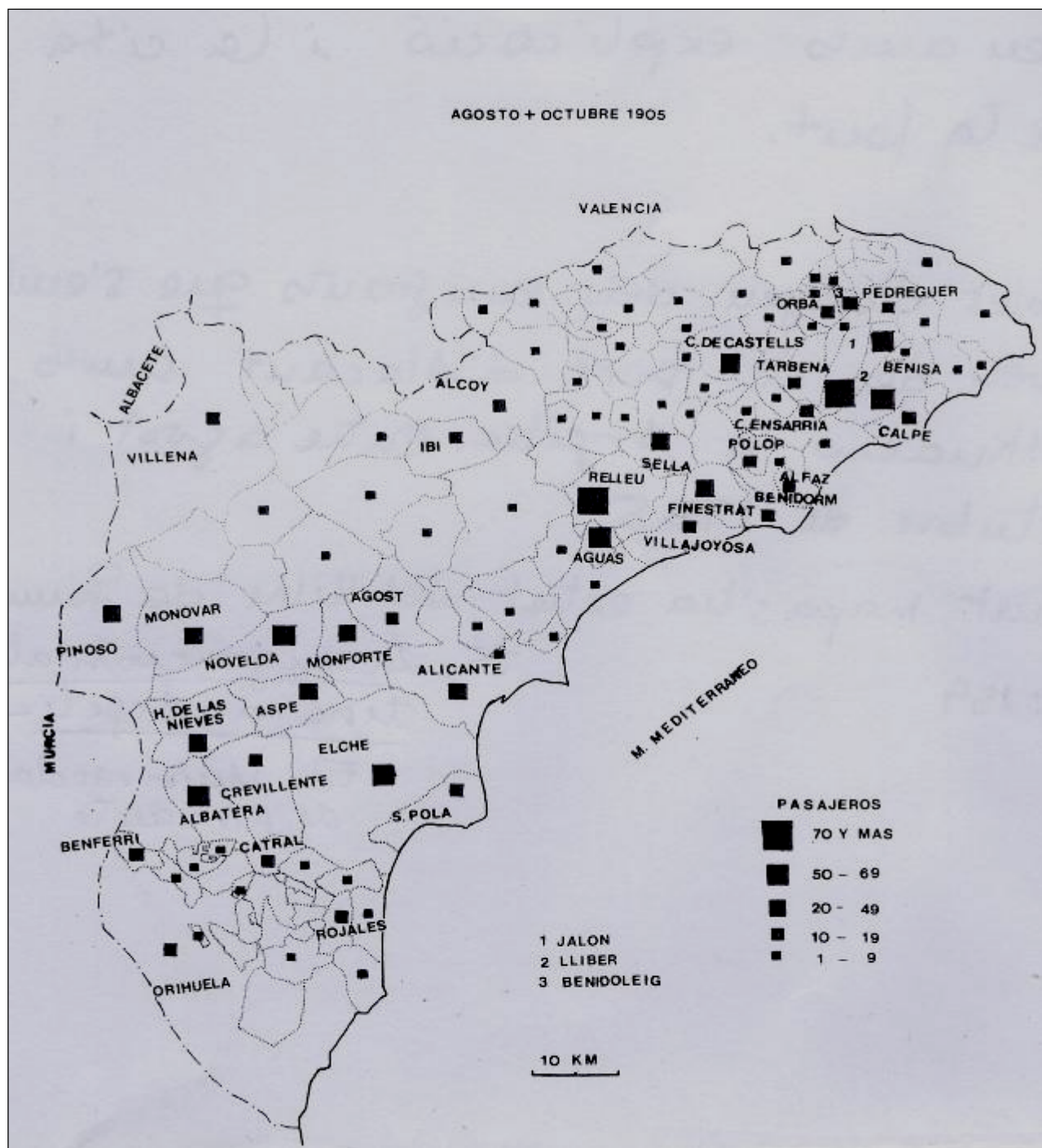
(foto cedida per Amando Molines).

etc. Sabem per un altre costat que les famílies de Mme. Ducrocq i de M. Molinès eren originàries de Tàrbena. Entrant als cementeris d'alguns pobles de la comarca: Xaló, Tàrbena, Dènia, Xàbia, es té una sensació molt estranya quan es lliguen tant de cognoms duts per famílies de l'Arba. [Observeu el procés de desfiguració dels grafemes dels cognoms, a partir de l'adaptació o la reinterpretació a partir del sistema francès, cosa que provoca la desvinculació de l'arrel originària. Com ara, és habitual la pèrdua de l'accent (*Catala, Marco, Perello*), al costat d'altres alteracions (*Bagou* <*Bagur* [Begur], *Lorette* <*Lloret*). Aquesta circumstància va unida a l'hàbit de llegir-los tot seguint la norma francesa. Així se sent *Almani* (Alemany), *Bu* (Bou), *Fro* (Frau), *Jüân* (Juan [Joan]), *Ruà* (Roig), *Sinyès* (Signes)...]

⁸ VILAR-VILAR 1999: 26, 28.

⁹ JOVER 1995: 200; BONMATÍ 1988: 180-182.

Del llibre de J. F. Bonmatí, *La emigración alicantina a Argelia* (1989: 159). Hi apareixen les localitats d'origen dels passatgers que s'embarcaren pel port d'Alacant amb destinació a Algèria, entre agost i octubre de 1905. Una petita mostra dels moviments migratoris valencians cap a aquest país nordafricà. Segons l'autor, la comarca de la Marina és la de major afluència, no només pel que fa als que partiren des del port d'Alacant sinó pels que ho fan des de la mateixa comarca.

L'Algèria colonial (1830-1962), ¿una societat multicultural?

Per entendre la diversitat de la societat algeriana durant l'etapa de la colonització francesa ens hem de situar abans de l'any 1830: en el moment en què el que anomenem actualment Algèria es coneixia com la Regència d'Alger.¹⁰ Durant tres-cents anys Algèria va estar sotmesa a l'imperi turc otomà, des d'aleshores el territori es va dividir en beilics (províncies), coincidents en gran part amb les que posteriorment crearia l'administració francesa i les anomenaria *Departements*: la província de l'oest (amb Orà de capital, la base del posterior Oranesat o *Oranie*), Titteri (amb Medea de capital, que juntament amb Dar es-Soltan i una part ponentina de la província d'Orà, formaria el posterior departament d'Alger o *Algérois*) i la província de l'est (amb Constantina de capital) seria el futur departament del *Constantinois*).

Colla d'amics passejant un diumenge, Alger, devers 1935. S'hi posa de manifest en l'aparença externa la modernització i aburgesament a què podien arribar els emigrants establits a Algèria, originaris del medi rural valencià, pertanyents a la classe treballadora mitjana o baixa.

(foto cedida per M. José Cervera).

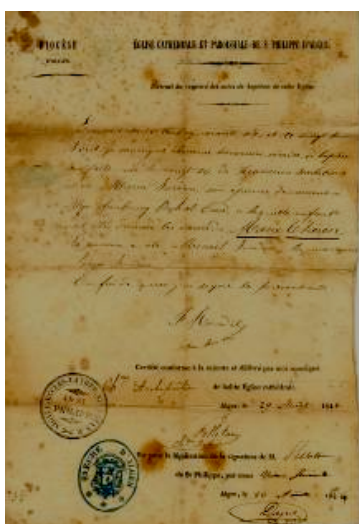
Des d'inicis del segle XVI, la societat algeriana estava formada, al capdamunt de l'escala social, pels turcs i els assimilats als turcs, kologlu, (pare turc i mare magribina) i, a continuació, pels autòctons musulmans amb una gran diversitat quant a costums i ètnies: els de llengua amaziga o berbers, repartits en diverses comunitats (com per exemple, els cabilencs, mozabites, xautes o tuaregs), i els de llengua àrab, que envaïren el país al segle VII, i desplaçaren els autòctons cap a regions més rurals i marginals. Quan el 1830 arribaren els francesos, aquest darrer grup continuà essent el dels marginats i els pobres de la societat. No s'assimilaren al nou sistema

¹⁰ EPALZA 1997: 209.

francès, sobretot els qui ocupaven l'àmbit rural, amb escàs accés a l'escolarització. Mantingueren la llengua i els costums propis. La població àrab que habitava les zones urbanes fou més permeable a la influència occidental i a la cultura i llengua franceses, encara que seguien relegats als barris antics i marginals com ara la Casbah d'Alger. La política colonial francesa va tendir a desposseir-los de la propietat de la terra i a arraconar-los cap al rerepaís. Patien un sistema que fomentava la desigualtat de condicions: no gaudien dels mateixos drets que els ciutadans europeus. El descontent s'agreuja amb el pas del temps i des del 1954 es canalitzà en un moviment de reivindicació de l'autodeterminació.¹¹ Vegeu una mostra literària d'aquest sentiment d'injustícia que percebien els autòctons dins de la societat colonial. Es tracta de la impressió que sent un ancià cabilenc en entrar a una vil·la d'europeus acomodats:

“Haurien calgut tres vides com la meua de treball acarnissat per poder adquirir el que he trobat dins la vil·la. Però, com et dic, quan la mà de Déu llança els seus dons ho fa a betzef. Totes aquestes riqueses en mans d'infidels –era massa injust, calia que això s'aturés qualque dia. És cert que els estrangers tenen els béns peribles d'aquest món i nosaltres els goigs eterns del més enllà. Però hi ha injustícies que han d'esser reparades damunt la terra mateixa. Altrament els humans –pobres criatures de carn, cobejança i ruqueria– perden l'esperit i deixen de creure per sempre més en l'equitat.” (DJAOUT 2003: 106)

49

Extracte d'una acta de bateig d'una filla de Francesc Santacreu i Maria Jordà, uns emigrants valencians establits a Bab el-Oued, procedent de la catedral d'Alger, 1846

(Arxiu Parroquial de Tàrbena).

Quant als jueus, a l'època otomana, encara que eren una classe amb puixança econòmica, en l'escala social tenien una posició inferior, només superada pels cristians (captius, lliures o renegats) i els esclaus negres. Es diferenciaven quant a l'origen i formaven diverses comunitats internes: els autòctons, sefardites, (procedents de les diferents fugides o expulsions hispàniques dels segles

¹¹ La biografia sobre la “qüestió algeriana” és immensa. En català es pot consultar, com ara, USALL 2004.

XIV i XV) i els procedents de Liorna (en el segle XVII).¹² Més tard, amb l'arribada dels francesos, passarien a formar part de l'elit dins l'escala social algeriana, en ocupar les posicions de poder en l'administració i en l'exèrcit. Esdevingueren terratinents i propietaris d'empreses. Fou el grup que més s'assimilà als francesos, ja que n'adoptaren la llengua i els costums; si ometem determinats rituals i costums religiosos, més o menys residuals en algunes famílies. És una mostra molt simptomàtica el fet que els jueus es nacionalitzessen massivament francesos arran del Decret Crémieux (1870), promulgat principalment per donar-los aquest estatut, o que decidissen prendre l'exili d'Algèria massivament després de la independència. De fet, s'havia acomplert en gran part el procés d'assimilació cap a la cultura i identitat francesa.

50

Escena de la vida quotidiana, Bab el-Oued, devers 1950. L'experiència d'una societat multicultural ha estat un dels elements més punyents de la memòria de l'Algèria colonial, en gran mesura anticipant el que actualment vivim a casa nostra (foto cedida per Ramon Muñoz).

El tercer grup social que destaca és el dels europeus: a banda dels francesos, els col·lectius humans més importants són els procedents de l'estat espanyol (els menorquins –coneguts popularment a Algèria com a *maonesos*–, els mallorquins, els eivissencs, els valencians, els murcians i els andalusos orientals, sobretot almeriencs), seguits dels italians (principalment els meridionals i insulars) i dels maltesos. La costa algeriana i les planes costaneres, foren la part del país en què predominava l'element europeu, els quals arribaren a Algèria buscant noves perspectives de vida, en molts casos amb la idea d'instal·lar-s'hi definitivament.

¹² ALLOUCHE-BENAYOUN-BENSIMON 1989:15-16; HUREAU 2001:187-189.

Quant a la presència menorquina cal dir que s'instal·laren sobretot a prop de la capital, aproximadament entre les poblacions del Biar i el Cap Matifou, en nuclis com Fort-de-l'Eau, el principal assentament, Ruiba, Aïn-Taya, Kouba, Maison-Carrée, Rovigo... S'especialitzaren en l'horticultura i arribaren a ser uns veritables especialistes en el ram. No debades a ells s'atribueix la feracitat de les planes properes a Alger, unes terres que inicialment eren marjalènques i que, gràcies a la tenacitat dels menorquins, foren bonificades i posades en explotació. Constituïen un grup cohesionat, conservador pel que fa al manteniment de la llengua, la identitat i determinats costums.¹³

Els maltesos són els més malmirats, tant pels autòctons com pels altres europeus, ja que són de llengua àrab però de religió cristiana, en general d'origen social baix. Es dedicaren sobretot a la ramaderia i a la venda de llet i derivats. S'instal·laren principalment al departament de Constantina (formaven un gran nucli, per exemple, a Bona, dedicats a la pesca) o al districte nord de la ciutat d'Alger (dedicats a la lleteria). Els italians ocupaven tota la costa, sobretot a la zona de Constantina i en els barris homònims de la Marina d'Alger i d'Orà. Sobretot es dedicaven a la pesca i a la producció de derivats (salat), o a la construcció.

51

Vista antiga de la plaça del Govern (popularment coneguda com la plaça del Cavall; actualment, plaça dels Màrtirs), un dels indrets més emblemàtics de la ciutat d'Alger. S'hi observa el contrast entre l'arquitectura urbana de tipus francès de la plaça i l'element autòcton del fons, representat per la Casbah i la cúpula de la sinagoga major (postal antiga cedida per Catherine Galiana.)

¹³ CRESPO-JORDI 1991: 155. Remetem els lectors a la bibliografia especialitzada: GOMILA-SASTRE 1988, ANDREU-BORRAS 1999, MARFANY 1999, MARFANY 2002, TUDURY 2003.

Ens hem referit molt de passada als diferents grups humans que convivia a Algèria, els autòctons (amazics, àrabs o jueus) o els europeus arribats després de 1830 (francesos –occitans, corsos, alsacians, rossellonesos–, espanyols –balears, valencians, andalusos, murcians–, maltesos, italians –sicilians, napolitans, calabresos, sards, llombards–, entre molts altres). Dins d'aquest espai tan peculiar, els valencians eren un col·lectiu amb una consciència de ser diferent, tot i que, alhora, sense que siga una paradoxa, se sentien com a part integrant d'una nova identitat que va anar sorgint de la convivència de cultures.

En aquest sentit, alguns particularismes com la llengua catalana, determinats costums, i una manera particular d'entendre el món o d'apreciar els altres, marcaran aquesta identitat. En aquest treball tractarem dos aspectes relacionats amb la llengua: l'ús social, per una banda, i la descripció de l'anomenat *patuet*, el dialecte valencià d'Algèria.

Vista de la ciutat d'Algèria des de la Casbah, el barri en què es concentrava la població autòctona de manera extraordinària quant a la densitat en època colonial. Des del punt de vista occidental, representava l'exotisme i el misteri. (Postal antiga cedida per M. José Cervera.)

La llengua catalana a Algèria

Per tal estudiar sociolingüísticament l'Algèria d'aquells anys (1830-1962) ens hem basat en estudis i anàlisis fetes abans pels especialistes del tema.¹⁴ Uns dels primers conceptes que cal tenir en compte és el d'*àmbits d'ús* i el de *llengües en contacte*.¹⁵ En aquella societat la llengua oficial (el francès) tenia el rang de L1, pròpia dels àmbits formals: llengua oficial i de l'ensenyament. Al costat de l'oficial se'n sentien d'altres: les autòctones (l'àrab i l'amazic) i les parlades pels grups d'emigrants (el català, el castellà, l'italià, el maltès, l'occità, entre d'altres), que compartien l'espai com a llengües L2, per a l'àmbit familiar i informal. En una societat plurilingüe com aquella, amb les funcions lingüístiques repartides, aquest fet sol desembocar en una substitució de la llengua o llengües minoritzades (en aquest cas serien totes les no-oficials), les quals se sentirien inferiors i inútils. No ens detindrem a explicar què ocorregué amb cadascuna de les altres llengües, però sí que en farem cinc cèntims respecte a la nostra.

Foto de classe de l'escola del carrer Normandia, Bab el-Oued, Alger. L'escola representa la immersió en la llengua i la cultura franceses. L'eficiència del sistema educatiu francès deixà una marca inesborrable en la xicalla de les aules algerianes, d'origen heterogeni. (foto cedida per M. Thérèse Signes).

¹⁴ El nucli més important de sociolingüistes nasqué a Nord-amèrica als anys 50: Weinreich, Ferguson, Fishman i Labov. La dècada dels 60 aquesta disciplina es trasllada a Europa i troba ressò en les comunitats immerses en un procés de minorització de la llengua pròpia, com la nostra. Fruit d'açò, nasqué una generació de sociolingüistes, com ara Rafael Ninyoles, Lluís Aracil, Francesc Vallverdú i Jesús Tuson. Entre els més pròxims hem de citar el catedràtic de filologia catalana de la UA, Brauli Montoya.

¹⁵ Un dels primers conceptes estudiats per la sociolingüística és el de *llengües en contacte*, difós el 1953 pel capdavanter Uriel Weinreich per designar el fet que dues o més llengües conviuen en un mateix territori, com ho confirma el fet que al món no hi ha tantes llengües com estats.

En el cas del català l'alt grau de fidelitat lingüística va fer que mantingués el seu ús en l'àmbit informal des dels inicis fins a l'últim moment de l'èxode l'any 1962. Per altra banda, com veurem, el contacte amb el codi lingüístic francès, la llengua de prestigi, la llengua de l'ensenyament, per a molts, l'únic referent formal, i en menor grau, la convivència amb altres llengües, com veurem, deixà una petjada en el català.

El català, per tant, formava part del paisatge algerià colonial des de la primeria al darrer moment. Així, per exemple, un testimoni primerenc de 1848/49 ja atesta el català a Alger (MALO DE MOLINA 2000: 74):

“A medida que se van retirando los cuarteles de este centro, se va cambiando la población en clases menos acomodadas y mezcladas con menestrales extranjeros, en términos que en algunos barrios no se oye hablar más que el alicantino, el mahonés o el genovés, así como en otros no se encuentran más que habitaciones y tiendas de judíos. En los arrabales domina bastante la población española; pero casi en su mayor parte es mahonesa, porque ésta es la que se ocupa en el cultivo de las huertas y jardines que abundan en ellos.”

Així mateix, Jacint Verdaguer en els seus viatges al nord d'Àfrica ho va comprovar l'any 1883 (VERDAGUER 2005: 44):

“Per aquells carrers, camps i camins, un se pot dirigir en català a tots los nois u homes espanyols, amb la seguretat de que en català respondran: en català d'Alacant, suau i falaguer com los aires d'Andalusia, o en català de Maó, grave i ressonant com les onades del golf de Lió.”

A les memòries de Jaime Salinas, trobem aquest comentari sobre la fidelitat lingüística de la colònia valenciana (SALINAS 2003: 43):

“La colonia española se apegaba a su lengua, más al alicantino que al castellano, y a sus costumbres levantinas que les facilitaban la convivencia con la población árabe, con la que se sentían más a gusto. Se habían concentrado en Oran y en el barrio de Bab-el-Oued de Argel –Camus no había nacido aún–, que poco a poco iría convirtiéndose en un nuevo gueto al que, desde luego, no se acercaban “les gents comme il faut”.”

La gent d'origen catalanoparlant (rossellonesos, mallorquins, menorquins, valencians) va mantindre l'ús de la nostra llengua a nivell familiar, com deixen constància nombrosos testimonis:

“Ma mare va estar quaranta anys i només parlava la llengua valenciana. Ni el francès, ni el castellà tampoc, ¿eh? En casa parlàvem sempre [valencià] i, en acabant, tots els néts i tot... Tots parlaven en valencià en ma mare.” [*Aroma Devesa, testimoni, la seua família són refugiats republicans establits a Boufarik*]

“Mosatros mos ham criat parlant en valencià, en ma agüela, en mos pares. Hasta que no vaigc anar a l'escola francesa, me pareix que no sabia parlar francès; perquè jo sempre estava en mos pares i en ma agüela parlant en valencià.” [*Assumpció Tarí, testimoni, la seua família s'establí a Orà*]

Àvia i nét, Bab el-Oued, devers 1940 La presència a les famílies valencianes a Algèria dels avis, generalment monolingües catalans, suposava sens dubte un referent lingüístic clar i n'afavoria la transmissió generacional

(foto cedida per M. José Ripoll).

La realitat ens demostra que molta gent gran no aprengué mai a parlar francès. Quant als jòvens nascuts a Alger, i tots els qui s'escolaritzaren, el francès esdevé la llengua de cultura i de comunicació entre les diverses comunitats lingüístiques. Serà la que s'imposarà i la que usaran entre ells. En aquest sentit, cal dir que, al marge de la fidelitat lingüística, en alguns casos es detecta la no transmissió de la llengua pròpia, que tanmateix podia aprendre's indirectament pel contacte amb catalanòfons en context familiar. És una constant en tots els processos de situació de llengües en contacte, la tendència a la substitució com més avancem generacionalment, com més s'afebleixen els vincles amb la terra d'origen, o per la pressió social.

El manteniment del català com a llengua d'ús familiar pot explicar-se per diversos motius. Per un costat, el flux constant d'emigrants catalanòfons cap a Algèria no s'estroncà fins al darrer moment, potenciat en gran part per les xarxes emigratòries de tipus familiar o comunitari. Per una altra banda, afavoreix el contacte amb la terra d'origen, que es pot afermar

gràcies a factors com les vacances. En alguns subjectes influeix la manca d'alfabetització, que els impedeix l'assimilació a la cultura francesa. En d'altres, però, de manera conscient es mantenen fidels als orígens, perquè tenien present la idea de retornar. Vegem un testimoni de com es mantenia el contacte amb el poble d'origen:

“Jo venia a Benidorm i a Polop. Jo tinc una tia ací a Benidorm, dalt de la fusteria Climent. Estava un mes a Polop, un mes ací... El contacte no es perdia. I la gent venia p'a festes. P'al mes d'agost, per a les festes la gent venia.” [Tomàs Orts, testimoni, la seua família s'establí a Alger]

El mimetisme cap a les classes benestants de la societat, totes francòfones, afavorirà l'adaptació espontània, però sense produir-se del tot la interrupció de l'ús del valencià. Si fa no fa, tot el procés és semblant al que s'ha esdevingut contemporàniament a les terres valencianes, encara que en aquest cas la llengua de prestigi és el castellà.¹⁶ En tots dos casos el prejudici va contra el català, que es veu relegat a L2, ja que persisteix només en els àmbits no formals.

56

Fotografia estival, Tàrbena (Marina Baixa), devers 1955 Les vacances estiuenques als pobles de què eren originàries les famílies valencianes emigrades suposava l'afermament dels senyals d'identitat i la participació dels senyals que llavors representava aqueixa identitat: la ruralitat, els costums ancestrals lligats a una economia preindustrial, les festes populars... Els emigrats, generalment establits en zones urbanes a Algèria, hi participaven amb fruïció, alhora que experimentaven una immersió lingüística en valencià reforçada per estímuls positius.

(foto cedida per M. Josée Ripoll)

La situació sociolingüística de la regió d'Orà era bastant diferent de la d'Alger, ja que allà es formà una comunitat castellanòfona molt cohesionada i més nombrosa que la catalanòfona. El català s'hi manté en l'àmbit familiar, i és més present en nuclis on destacava més la presència d'emigrants valencians (com ara, Sidi-Bel-Abbès, Beni Saf o Arzew).

¹⁶ Per a una anàlisi exhaustiva de la situació sociolingüística del català al País Valencià, vegeu, per exemple, MONTOYA-MAS 2011.

A banda del que hem exposat a través de testimonis orals i escrits, la presència del català a Algèria es fa especialment palesa a través de la llengua francesa. En efecte, el francès parlat a Algèria (el *pataouète*) és una mostra palpable d'un contacte profund amb el català, ja que es caracteritza precisament per la presència abundosa de catalanismes lèxics. Malgrat aquestes evidències, la bibliografia francesa ocasionalment sol tenir una idea vaga de la realitat lingüística catalana. Aquesta circumstància ja va ser exposada per Francesc-Xavier Llorca (1998: 18) en un article en què plantejava un paral·lelisme entre l'atribució dubtosa de "mossarabisme" com a etimologia de diversos termes mariners valencians d'origen italià i la incoherència en algunes fonts franceses de no saber atribuir un origen català a diversos elements lèxics del dialecte francès de l'Algèria colonial, per desconeixement de la realitat lingüística catalana. Aquest investigador ressaltava precisament el fet que Algèria suposés un context favorable a facilitar l'intercanvi lingüístic, i per a la barreja i la creació lèxica, a causa de la convivència plurilingüe: així s'explica, que en valencià hi haguessen italianismes.

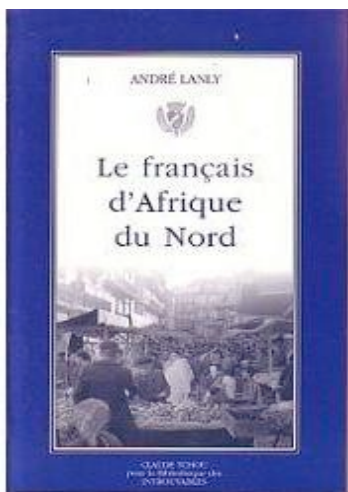

Vista del port de Beni Saf, població de l'Oranesat en què es concentraren moltes famílies d'origen valencià dedicades a la pesca. (Postal antiga cedida per Vicenta Morell.)

La presència en el francès parlat d'Alger d'elements lingüístics catalans – aportats pels emigrants valencians o balears principalment– és un fet que per als estudiosos francesos del tema no ha estat sempre prou clar. Léon Mazzela (1989: 01), per exemple, qualifica el *pataouète* com a *couscous lingüistique*, perquè té una gran barreja d'elements de diversa procedència

lingüística. L'ingredient que ell anomena *espagnol* no estableix una diferenciació entre el castellà i el català:

*Parler de la rue, parler de la ville davantage que de la campagne, parler éminemment populaire, le parler pied-noir est une sorte de “pudding (ou de couscous) linguistique” appelé pataouète, et dont les ingrédients sont le français, l'espagnol, l'arabe, l'italien, le maltais (dans une moindre mesure) et les expressions juifs.**

Dins d'aquesta mateixa línia, A. Lanly, en el seu treball ja clàssic, *Le français d'Afrique du Nord*, estudiava dins del mateix capítol, les aportacions castellanes i catalanes sense fer-ne cap distinció, de fet no reconeix l'existència del català com a llengua amb una identitat pròpia, sinó com una modalitat dialectal espanyola (1970: 123):

“En Algérie dans les zones de fort peuplement ibérique (l'Oranie, certains quartiers d'Alger, des centres urbains ou villages de l'Algérois) on parle surtout espagnol: beaucoup de personnes âgées –

des femmes principalement– ne connaissent guère que cette langue, même si elles sont depuis longtemps en Afrique; mais un grand nombre de personnes sont bilingues. Quant aux jeunes, ils ont entendu le français dans la rue et ils ont passé par l'école française: s'ils comprennent et parlent l'espagnol –ou plutôt un espagnol dialectal composite comportant beaucoup d'éléments valenciens– ils lisent et écrivent notre langue et s'en servent plus volontiers dans les relations sociales, sauf dans quelques quartiers des villes et quelques localités où ils sont vraiment entre eux.”

* El parlar del carrer, el parlar de la ciutat, més que del camp, el parlar eminentment popular, el parlar *pied-noir* és una espècie de “púding (o de cuscús) lingüístic” anomenat *pataouète*, en el qual els ingredients són el francès, l'espanyol, l'àrab, l'italià, el maltès (en menor mesura) i les expressions jueves.

· A Algèria, a les zones de forta població ibèrica (l'Oranie, alguns barris d'Alger, alguns centres urbans o pobles de l'Algérois) es parla sobretot espanyol: moltes persones d'edat –dones principalment– saben poca cosa d'aquesta llengua, fins i tot les que fa temps que resideixen a l'Àfrica; però un gran nombre de persones són bilingües. Quant als joves, han sentit el francès al carrer i han passat per l'escola francesa: si comprenen i parlen espanyol –o més aviat un espanyol dialectal compost de molts elements valencians– lliguen i escriuen la nostra llengua i se'n serveixen més habitualment en les relacions socials, exceptuant alguns barris de ciutats i algunes localitats on realment estan entre ells.

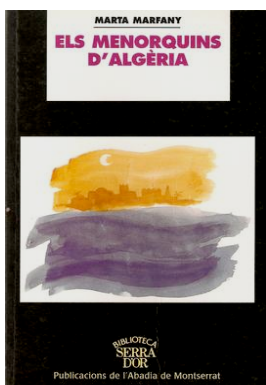
Els exemples són abundosos en fonts diverses, on es veu, en general, la confusió de procedència d'algunes paraules, per desconeixement del sistema català. Ens referim a casos com, aquesta explicació desafortunada del topònim la Basseta, del barri de Bab-el-Oued d'Alger, que designa un paratge en què originàriament havia existit un safareig i un abeurador. Ben contràriament a la incertesa d'aquesta font, es tracta d'un topònim ben transparent per a les oïdes catalanòfones, i constitueix tot un testimoni parlant de l'assentament massiu de valencians en aquest barri obrer, nascut a l'ombra de la pedrera (CONESA 1995: 97):

*“La balseta où vivent les carriers deviendra le coeur historique de Bab-el-Oued. Balseta est un mot espagnol, signifiant “lavoir”. À l’usage, il se corrompra en baseta, qu’on prononce basseta.”**

Aquesta situació darrerament sembla esmenada amb la darrera publicació dedicada al *pataouète*, el DLPAAN, en què ja es fa un reconeixement obert de l'aportació catalana, tot i que d'una manera un tant superficial. Ens sorprèn de trobar encara relliscades d'aquest tipus

“Rolliette. De l’espagnol “rollico”, même sens, et “rollito”; ce dernier terme ayant été francisé”. (DLPAAN, s. v. rolliette).

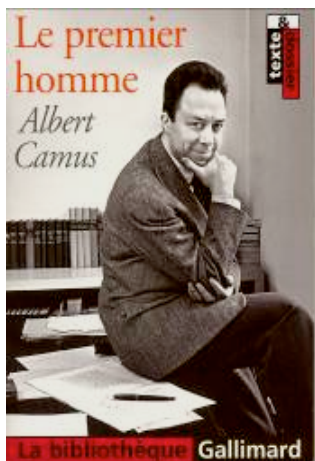
59

La manca de prestigi i la inexistència d'un referent identitari diferencial per als catalanoparlants explica les confusions a l'hora de definir la nostra llengua, tant per part d'alguns autors com pels mateixos parlants. Apareixen, per exemple, les designacions *espanyol / espagnol, patuet, pataouète, patois, mahonnais / maonès, valencià, alicantino, català...* Pel que fa al terme “espanyol” té un abast molt més ampli que el mer gentilici lligat a l'Estat espanyol, ja que sovint equival a ‘valencià’. Aquest fet es posa d'evidència quan hom fa referència a la llengua o als costums valencians, per oposició als francesos. El context algerià ho propiciava, sense fer matisacions. Es tracta d'una simplificació que encara és vigent dins del col·lectiu valencianoalgerià. Així es pot veure en aquest testimoni que confirma l'ús familiar del català en la infantesa (“espanyol”), tot i que posteriorment hi hagué un canvi de llengua:

* La *balseta*, on vivien els pedrapiquers esdevindrà el centre històric de Bab-el-Oued. *Balseta* és una paraula espanyola que significa “llavador”. Amb l'ús es corromprà en *baseta*, que es pronuncia *basseta*.

“A mi m’han ensenyat de xicoteta a parlar l’*espanyol*. [...] Sempre m’han parlat en espanyol i aixina m’ha ensenyat. Sin embargo ve Pierre [un fill]; no li parle en espanyol, li parle en francès. Mos parlem en francès”. [*Josephine Blanquer, testimoni, nascuda a Alger*]

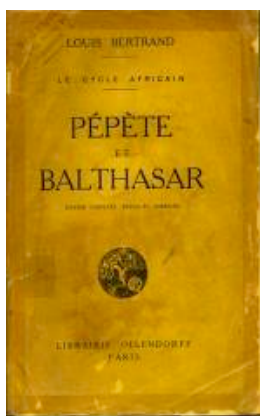
Una altra alternativa simplificadora és el localisme metonímic (*alicantino, maonès...*). Vegeu l’ús del qualificatiu maonès en aquesta cita de Camus que fa referència a la llengua de la seua família materna (CAMUS 2005: 122):

“*Le dimanche, en effet, quand la grand-mère recevait la visite de ses filles mariées, deux étaient veuves de guerre, ou de sa soeur qui habitait toujours une ferme du Sahel et parlait plus volontiers le patois mahonnais que l’espagnol.*”

Què s’entén per *patuet*?

Entenem com a *patuet* el dialecte català que s’emprava a Algèria durant l’època colonial (1830-1962). Amb tot, aquest terme no apareix documentat en els grans diccionaris catalans normatius o de referència (DLC, DGLC, GDLC, DCVB) ni en la GEC. Tanmateix se n’ha fet ressò en diverses obres descriptives de la història de la llengua catalana. Així, Manuel Sanchis Guarner el 1937, a *La llengua dels valencians*, esmenta l’ús del català dins de la comunitat dels valencians assentats a Algèria. Es refereix al dialecte català d’Algèria com a *patuet* (Sanchis 1978: 70-71):

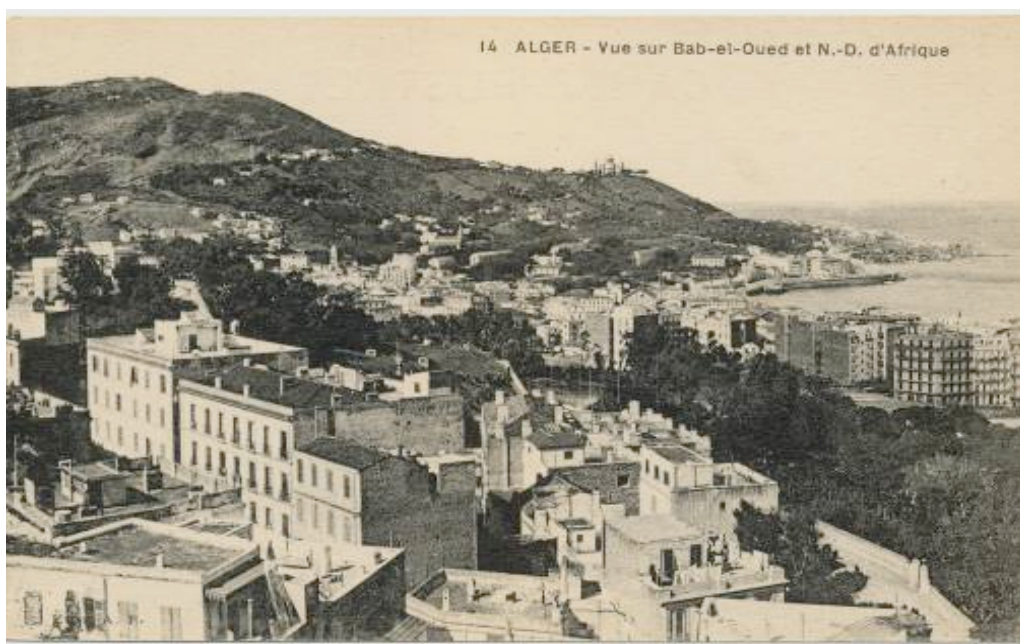
“Aquest parlar nostrat és conegut vulgarment amb el nom de *patuet*.”

El 1950 Joan Coromines tractà dins *El que cal saber de la llengua catalana* la propagació del català a Algèria, on es formà una veritable illa lingüística formada per balears i valencians, i el nom popular que allí va rebre: *patuet*. Es referí també a la novel·la *Pépète et Balthazar, moeurs algériennes* de Louis Bertrand, ambientada a Alger, que suposadament reproduïa expressions en català.

· El diumenge, en efecte, quan l’àvia rebia la visita de les seues filles casades, dues d’elles eren vídues de guerra, o de sa germana, que encara vivia en un mas del Sahel i parlava més aviat *patois mahonnais* que espanyol.

Per una altra banda, les fonts bibliogràfiques franceses parlen del *pataouète*, que s'entén, per una banda com a (1) 'dialecte parlat pels europeus d'Àfrica del nord', i per una altra com a gentilici jocós (2) 'sobrenom aplicat als emigrants europeus que parlen *pataouète*, sobretot els d'origen espanyol' (DLPAAN, s. v. *pataouète*). Tanmateix, una altra teoria (proposada concretament pel *Centre national de ressources textuelles littéraires*), en aquest cas per etimologia popular, el vincula al terme *pap(a)louette*. Es tracta d'un gentilici pejoratiu equivalent a 'vailet del barri de Bab el-Oued', creat per un procés de metonímia a partir del mateix topònim deformat (<*Bablouet* <*Bab-el Oued*). S'hi observa el possible influx d'un adjectiu d'origen àrab *laouette* 'espavilat', 'murri' (LANLY 1970: 97-98). Així mateix existí al primer terç del segle XX una publicació satírica anomenada *Le Papalouette* (Lanly, *loc. cit.*). L'interessant d'aquesta proposta és la vinculació d'aquest dialecte amb un barri molt específic d'Alger, Bab el-Oued, caracteritzat per concentrar un nombre important d'emigrants d'origen valencià, on suposadament s'originà (BACRI 1983: 110).

Vista antiga del barri de Bab el-Oued, Alger, custodiat pel santuari de la Mare de Déu. Aquest nucli concentra un gran nombre d'habitants d'origen valencià, cosa que es manifestà, si més no fins al primer terç del segle XX, en diversos elements de la vida quotidiana, que en gran mesura suposaven una continuació de la vida de caràcter mediterrani dels pobles i barris valencians. (postal antiga cedida per Jacques Ferrandis)

Cal advertir d'entrada que, en l'accepció lingüística, el terme *pataouète* s'empra per a designar un dialecte francès, no una modalitat del català. Això sí, aquest geolecte es caracteritza per contenir força elements lèxics

d'origen català sobretot (encara que també d'altres procedències, com ara, àrab, castellà, italià o occità). Així mateix és interessant tenir en compte que en l'època colonial el *pataouète* era usual especialment a la ciutat d'Alger en a la seua província; mentre que el dialecte francès d'Orà era designat més pròpiament *tchapourrao*, i era més proper al castellà (MORÉNO 1998, I: 215, 286).¹⁷

El DLPAAN deixa ben clar l'origen català del terme *pataouète* a partir del català *patuet*. Un dels objectius del present treball és distingir aquests dos termes, ocasionalment confosos i fins i tot presos com a sinònims, i descriure'n breument les característiques. Per tant, haurem d'entendre *patuet*, seguint la tradició popular i la bibliografia de casa nostra, com a 'variant de la llengua catalana parlada a l'Algèria colonial, actualment transplantada fora del seu àmbit originari', i *pataouète*, usual en la bibliografia filològica francesa, com a 'variant dialectal de la llengua francesa al nord d'Àfrica'. Així, com veurem tot seguit, en gran part de la literatura costumista que vol recrear l'Algèria colonial –com és el cas del cicle de *Cagayous*–, el que s'hi pretén reflectir és el *pataouète*, no pas el *patuet*.

Imatge de *Cagayous*, personatge de ficció que encarna de manera tòpica l'habitant de Bab el-Oued d'extracció més baixa

(ARNAUDIES 1990: 194).

La paraula *patuet* deriva del francès *patois*, entès com a 'parlar local, sense normativa i sense prestigi', potser influït per l'apel·latiu *patut* 'mancat de gràcia' (DCVB), i fins i tot 'pobletà'.¹⁸

La terminació del mot aparentment sembla contenir un sufix diminutiu, molt característic del parlar valencià, amb connotacions diverses, ja siguen de caràcter afectiu,

¹⁷ Com a exemple d'aquesta diferenciació entre la personalitat del francès popular d'Alger i d'Orà, compararem, a tall de mostra, exemples d'un camp concret: la fraseologia. Així, mentre que a Orà eren habituals expressions del tipus: *adios!* (de sorpresa), *anda!*, *baja del cotché!*, *capouyo!*, *cogno!*, *corta hilo!*, *coulo de mal asiento*, *cuatro ojos*, *dalé que dalé!*, *faire polvo*, *hijo puta!*, *hombre!*, *joè(r)!*, *la que se va a armar!*, *létché!*, *métémé-en-tó*, *qué asco!*, *t'ha pillao el guardia!*, *quita!* (extretes de Moréno 1998), a Alger se sentia, més aviat: *aspéra!*, *à bourro-barra*, *la figa de ta ouéla!*, *doner carabasse*, *faire figa*, *fotrè!*, *une miquette*, *pobrette!*, *tché!*, *qué coyons!*, *Mare de Déo!*, *foutch d'ici!*, *rédié!*, *réfotrè!*, *toca ferro!*, *tomber de cul*, *vinga!* (extretes del DLPAAN, i de *Cagayous*, *Salaouèches*), tot i que expressions com *fotrè!*, *tché!*, o *vinga!* també eren característiques d'Orà (Moréno).

¹⁸ Al Camp d'Elx es fa servir per a designar els habitants de la Marina, a causa del seu parlar, percebut com a força diferencial i considerat com a pobletà (devem la informació a Lluís-Xavier Flores).

irònic o familiar. Els diccionaris recullen només la variant *patuès*, que a banda de l'ús escrit, també s'empra popularment a Benasc i a la Ribagorça per a definir llurs parlars autòctons, sense connotacions pejoratives (SAURA 2003: 25-26).

A Alger entre 1882 i 1883 s'edità –en castellà– un periòdic de caràcter satíric anomenat *El Patuet*, que constituí la veu de la “Sociedad de amistad española”, una associació de tendència republicana dirigida pel periodista Francisco Zavala.¹⁹ Aquesta data ens pot donar una idea de l'antiguitat i de l'abast del terme. Tot i que en aquest cas es tracta més aviat d'un gentilici jocós, no d'un glotònim que faça referència a una modalitat dialectal. S'hi observa, per tant, que pel que fa a les accepcions, hi havia hagut originàriament un paral·lelisme entre els mots *patuet* i *pataouète*, ja que tots dos definien tant una modalitat lingüística com un gentilici.

Són habituals les fotografies davant l'automòbil (la batura, en patuet), com a ostentació d'haver assolida la modernitat i un ascens econòmic i social, només possibles aleshores gràcies a l'emigració a Algèria. Un altre element extern d'aquest canvi és la moda que segueix els paràmetres de les pel·lícules nordamericanes i s'allunya d'elements autòctons com el dol i el recatament.

(Fons Menages-Menages.)

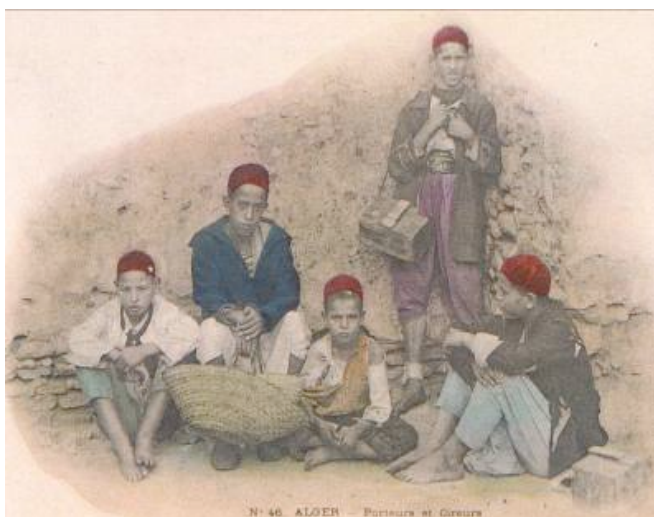
63

Si comparem el nombre d'estudis que a França s'han dut a terme referits al *pataouète* amb el que s'ha dedicat al *patuet* a casa nostra, ens sorprèn l'escassetat i la manca d'atenció cap a aquesta manifestació tan interessant de la nostra llengua. El mateix Sanchis Guarner hi dedicà unes línies a *La llengua dels valencians*, a través d'una cita Carles Esplà (1900: *Un port mediterrani. Viatge nostàlgic a les platges del Postiguet*, editada el 1946, p. 13), n'ofereix un extracte més llarg:

“Els dies que marxa el Besòs arriba al port d'Alacant el vaixell d'Oran. En baixen cavallers algerins que porten barret fort i guardapols, i senyores que s'han posat al cap una quantitat exagerada de fruites, flors i ocells. Es diuen *madame Alberolà*, *madame*

¹⁹ VILAR 1985: 59.

Sansanó, madame Lozanó. Totes són alacantines. Oran és una mena de barri d'Alacant. En lloc d'anar-hi en el tramvia de mules, s'hi va en vaixell. Els passatgers del vapor d'Oran diuen *txe!* i *oh, là là!* Parlen el valencià en francès o el francès en valencià. (Com a tal recollí la *Nouvelle Revue Française*, fa uns vint anys, pàgines soltes del *Journal de Cagayous*, publicació periòdica d'Oran amb les aventures d'un personatge popular oranès. És una prosa escrita en un valencià aproximat al de la Marina alacantina, amb ortografia francesa. Exemple: *dourim* per *durem*. En donar-los la pronunciació francesa, aquelles paraules recobren el seu accent valencià. El llibre de la *N.R.F.* Conté un lèxic i un estudi minuciós sobre l'origen de certs mots populars oranesos. Tot i que l'erudit filòleg, autor de l'esmentat estudi atribueix l'origen d'algunes paraules als idiomes portuguès, italià o castellà, totes són valencianes, de la Marina alacantina).”

Embetumadors d'Alger. Alguns dels arabismes usuals en el valencià parlat a Algèria són formacions creades o difoses pel context, com és el cas de iauled 'embetumador', que és l'aglutinació de l'expressió àrab per a cridar-los: ia uled! ('eh, noil!').

(postal antiga cedida per René Bou).

A pesar de l'interès de la referència, caldria precisar que el *Journal de Cagayous* s'edità a Alger, no a Orà.²⁰ N'era el director Francisco Zavala, que després dirigí *El Patuet*. El personatge de Cagayous, encarnava un pillet del barri tan emblemàtic de Bab el-Oued, al nord de la capital. Fou donat a conèixer per Auguste Robinet, més conegut amb el sobrenom de Musette, en una sèrie d'històries que aparegueren publicades en diversos periòdics algerins entre 1894 i 1920, amb gran popularitat.²¹

²⁰ Segons tragueren a rel·luir SEVA (1968: 84-86, 93-94), BONMATÍ (1988: 219) i VILAR (1985, 1993: 102-106), hi va haver a Algèria premsa editada en català –o almenys amb elements catalans–, en forma de publicacions periòdiques que duien els noms de *El Dimoni coixo*, *El Mosquito* o *Le Journal de Cagayous*. Caldria fer una estudi que analitzés aquesta presència de la nostra llengua.

²¹ ARNAUDIES 1990: 194-195.

Aparador d'un forn de l'avinguda de la Bouzaréah, Bab el-Oued (Alger) L'elaboració de la mona de Pasqua i la berenada al camp dels dies de Pasqua constitueixen un element originari del País Valencià que acabà identificant tot el col·lectiu dels europeus d'Algèria.

(foto cedida per J. Miquel Ripoll).

Tanmateix, en l'obra costumista de Musette la llengua emprada és una recreació del francès dialectal de Bab el-Oued –el *pataouète*–, amb una finalitat sobretot humorística: s'hi exageren o caricaturitzen els elements més vulgars o jocosos, sense un criteri filològic rigorós, com veurem. El català apareix només en els esquitxos lèxics que ocasionalment fan servir els personatges en les seues intervencions dialogades. Vegeu, a tall d'exemple: “*Je me connaissais une **peschéra** bonne, que personne y savait la trouver*” (Musette 1972: 50); “*Lui, vous savez pas quelle y prend? Ce fourneau-là, y se choisit un **boulantin** pour la nuit à dix-huit crins qu'il était armé avec du **pel de couque** fort comme une prima de guitare.*” (51); “*Malhorose endividou; **brouta**; **créminal**; qué s'en ba estropier à sa fame qué pet-être elle se tiene enceinte dé loui!*” (176); “***Aspéra!** Pressé, ti es, toi!*” (222); “*Elle crie ma soeur en y f[outent] une **calbote** dessus le citron à Scaragolette*” (223), etc.

Per la seua banda, Marcel Jover ([1944] 1995: 200), ressaltava com era d'antiga la presència valenciana a Orà, que ja data del temps que va ser una plaça forta de Castella, des del segle XVI, i, fins i tot, en el segle XVIII, en què les forces militars i administratives espanyoles foren foragitades. Respecte a l'època colonial francesa, subratlla així mateix l'element valencià a l'Oranès i, quant la llengua, fa una descripció dels elements característics, que coincideixen en general amb el que anomenem *patuet*:

“El valencià que s'hi parla no és, certament, el mateix que es pot sentir en terres valencianes. S'hi han introduït curiosos modismes, gal·licismes originals i alguna que altra paraula bereber. Per exemple, del periòdic se'n diu *jornal*; de la font, *fontana*; del mostrador, *comptuà*; de l'anís, *aniset*; de la botija, *garguleta*; del passeig, *promenà*; dels diners, *sueldo* o *sou*, etc. El valencià s'afrancesa i el francès es valencianitza. Persones cultes i acomodades no rebutgen

usar les expressions més desbaratades, barreja confusa dels idiomes. És l'idioma casolà, oranès, utilitzat entre marit i muller, i de pares a fills.”

Aparador d'una pastisseria a Ais de Provença en què es ven la mouna ('mona'), especialitat considerada a França com a patrimoni cultural dels europeus originaris de l'excolònia d'Algèria, anomenats pied-nois. En aquest col·lectiu els elements d'origen valencià són ben manifestos a través de l'onomàstica, la gastronomia i alguns elements etnogràfics.

Així mateix, s'ha estudiat l'influx del patuet en el parlar de diverses poblacions sudvalencianes en què va ser, en efecte, molt intensa i persistent l'emigració a Algèria. Vicent Beltran (1994: 59, 1998: 42, 2005: 217-218, 2011: 250) i després Beltran-Herrero (2011: 214) han documentat aquest fenomen en algunes localitats de la Marina, i han cartografiat l'extensió d'algunes paraules (com ara, *carrota*). Així, per exemple, pel que fa a la Marina meridional (BELTRAN-HERRERO 2011: 214):

“Els emigrants valencians a Algèria de finals del segle XIX i de la primera meitat del segle XX, ens han deixat algunes reccialles lèxiques del francès. Generalment fan referència a l'alimentació, la indumentària i les tasques relacionades amb el camp i són propis sobretot de Bolulla i Tàrbena, tot i que molts d'ells també s'estenen a Polop i Callosa i alguns tenen un abast quasi comarcal: [...] *bieta, cacaó, carrota, celerí* [salerí], *culotes, moixú, paté* (en conserva), *ridó, sicutó, tricó.*” (per, *boleta, cacau, pastenaga, api, bragues, senyor, fetge gras, persiana de cotxera / cortina, podadora, jersei*).

El 2005 es publicà *Memòria de Callosa d'en Sarrià a través d'un exiliat*, una narració autobiogràfica escrita en primera persona, en què el protagonista, Joan Gosalbes, un refugiat polític que s'establí a Algèria i posteriorment emigrà a França. És interessant l'idiòlecte literari que fa servir l'autor, estudiat pels editors (2005: 32-33), caracteritzat, entre altres coses, pels gal·licismes, molt sovint coincidents amb formes documentades en el patuet (per exemple, la construcció *venir de* 'acabar de', o les paraules: *camí de ferro* 'ferrocarril', *carta d'identitat* 'carnet d'identitat', *gare* 'estació', *tram* 'tramvia' o *ferma* 'mas').

Descripció del patuet valencià

Una pàgina del vocabulari en format de còmic de GIORDANO-SEGÚ en què s'explica el joc de fava vinga. Observeu la fórmula en català del joc ("Fava, vinga") que perviu en un context lingüístic francès

Tot seguit oferim una mostra il·lustrativa de fenòmens que es documenten de manera més o menys general en els parlants estudiats. Està extreta d'un treball més extens que tenim en curs sobre el patuet valencià a partir d'enquestes aplicades a fonts orals. Hem d'advertir, d'entrada, que el seu grau d'aparició

depén, a grans trets, d'una sèrie de factors personals, que tenen molt a veure amb una sèrie de circumstàncies que afecten l'individu i l'entorn i que diferenciarien el tipus de parlants: (a) nascuts al País Valencià i emigrats a Algèria, (b) nascuts a Algèria amb el català com a primera llengua i (c) nascuts a Algèria amb el francès com a primera llengua i el català com a secundària. Sense oblidar altres factors diversos, com ara, el grau d'escolarització.

67

El fenomen lingüístic més característic del català en el context de l'Algèria colonial té a veure amb el concepte d'*interferència lingüística*, que va ser definit per primera volta per Weinreich (1953). A grans trets, consisteix a incorporar en una llengua determinats elements lingüístics procedents d'un altre codi. Es percep aquest procés en els subjectes bilingües (o multilingües). En aquest cas les interferències més importants es produeixen entre els codis del català i del francès.

La influència del contacte entre el català i el francès s'observa en tots els nivells del sistema lingüístic: fonològic, morfosintàctic, lèxic i semàntic. L'apartat del lèxic és el nivell que més caracteritza el patuet valencià. Podem considerar que hi ha hagut una impermeabilitat de codis que ha actuat en menor grau en els apartats fonètic i morfosintàctic. Amb tot, s'observen diferents graus de transferència en els dos codis, pel que fa al lèxic:

1. Paraules no adaptades: *créponé* ‘tipus de gelat’, *mais* ‘però’, *manège* ‘cavallets de fira’, *poubelle* ‘brossa’, *quand même* ‘tanmateix’, *tant pis* ‘què hi farem’.

2. Paraules amb adaptació fonètica: *bor* ‘mantega’ <fr. *beurre*, *creveta* ‘gamba’ <fr. *crevette*, *fotoi* ‘butaca’ <fr. *fauteuil*, *jambó* ‘cuixot’ <fr. *jambon*, *santoneret* (tipus de pastís) <fr. *Saint-Honoré*, *torçó* ‘drap de cuina’ <fr. *torchon*, *vellosa* ‘animeta’ <fr. *veilleuse*.

3. L’adaptació morfològica, tant nominal com verbal: *allumar* <fr. *allumer*, *cadonet* <fr. *petit cadeau*, *ridons* <fr. *rideaux*, *tapins* <fr. *tapis*.

4. L’extensió semàntica d’una paraula homòfona a partir del model francès: *arribar* ‘succeir’ <fr. *arriver*, *baga* ‘anell’ <fr. *bague*, *brossa* ‘raspall’ <fr. *brosse*, *jornal* ‘periòdic’ <fr. *journal*, *ju(g)ar* ‘interpretar’ <fr. *juer*, *laboratori* ‘taller’ <fr. *laboratoire*, *retratar-se* ‘jubilar-se’ <fr. *se retraiter*, *sonar* ‘tocar el timbre (o la botzina)’ <fr. *sonner*.

5. Els calcs semàntics: *carta d’identitat* ‘carnet d’identitat’ <fr. *carte d’identité*, *el dia de l’any* ‘Cap d’Any’ <fr. *le jour de l’an*, *galleta de Reis* <fr. *Galette de Rois*, *no importa què* ‘qualsevol cosa’ <fr. *n’importe quoi*.

Després de classificar per camps semàntics el lèxic recopilat, s’observa un predomini del vocabulari pertanyent a l’alimentació (*carrota* ‘pastenaga’, *jambó* ‘pernil’, *petit chou* ‘profiterola’, *salerí* ‘api’...), seguit dels objectes de casa (*bifé* ‘aparador’, *frigider* ‘nevera’, *fotoi* ‘butaca’...), el món laboral (*bolangeria* ‘forn’, *buró* ‘oficina’, *comís* ‘capatàs’, *ferma* ‘mas’...), la vestimenta i els accessoris (*culotes* ‘bragues’, *xapó* ‘capell’...), les relacions familiars (*memé* ‘iaia’, *tontó* ‘oncle’...) o per a referir-se a elements de l’entorn urbà algerí (*boulevard* ‘avinguda’, *rue* ‘carrer’, *square* ‘plaça’...). Aquesta preeminència del camp lèxic s’explica en gran mesura perquè la majoria dels qui emigraren varen adaptar paraules d’origen francès, per haver d’anomenar les novetats amb què s’hi trobaren, totalment desconegudes en el món rural d’on procedien.

Però no són només substantius els elements lèxics d’origen francès manllevats, hi ha també de procedents d’altres categories gramaticals, com

els adjectius (*atufat* ‘ofegat’, *malorós* ‘infeliç’...), els verbs (*allumar* ‘fer llum’, *desbrullar-se* ‘apanyar-se’, *marronar* ‘importunar’, *reussir* ‘tenir èxit’, *regalar-se* ‘menjar bé...), els adverbis i les locucions adverbials (*alor* <fr. *alors, et puis, ben segur, même, mais, quand même, et, enfè* <fr. *enfin* [anfè], *au fur et à mesure*...) o les expressions lexicalitzades (*és tot; comme ci comme ça; oh, là, là!; hein!; tant pis; (v)oilà!*...). És interessant d’assenyalar que, en contrapartida, el model francès ha ajudat a reforçar determinades formes normatives catalanes, com ara, *adreça, aparell, cursa, glaçó, mancar, mesura, oblidar, portamonedes* o *veritable*, i ofereix una opció afrancesada per a determinades formes que en valencià popular solen dir-se en una versió castellanitzant, per exemple: *alor, amagasant, bor, même, et puis*, en comptes d’*entonces, almacén, mantequilla, inclús, i després*...

Cal dir que la presència de gal·licismes agermana el patuet valencià a altres modalitats dialectals catalanes, com ara, el rossellonès o el parlar mallorquí de determinades localitats com Sóller o s’Arracó, caracteritzades així mateix per la influència lèxica francesa, propiciada pel contacte. Per fer-ho més entenedor ens hem valgut d’una taula comparativa, elaborada a partir de la bibliografia disponible, en què en donem algunes mostres:²²

francès	patuet valencià	solleric	rossellonès
<i>alumer</i>	allumar		allumar
<i>betterave</i>	betrava	beta-rave	bleda-ràvec
<i>beurre</i>	bor	ber / borra	
<i>bureau</i>	buró	bureu / buró	bureu
<i>carotte</i>	carrota	carrota	carrota
<i>cornichon</i>	cornissó	cornixó	
<i>fauteuil</i>	fotoi		futull
<i>moutarde</i>	mutarda	mutarda	mostarda
<i>rideau</i>	ridó		rideu
<i>torchon</i>	torçó		torxon
<i>tricot</i>	tricó	tricot	
<i>voiture</i>	batura	vatura	votura

És destacable també l’aportació lèxica de l’àrab, perceptible en algunes paraules i expressions. Tanmateix, no sempre són un indicatiu d’un contacte directe amb els parlants, tot i que aquest contacte realment va existir i hi hagueren emigrants que aprengueren o es familiaritzaren amb l’àrab o amb l’amazic com a resultat d’una convivència i d’una contacte més pregons.

²² BOTET 1997, VERDAGUER 1974, CORBERA 1981, MONTOYA-CORBERA 1998.

En efecte, com ja destacà Lanly,²³ generalment els arabismes eren formes conegudes gràcies al context mateix de la colònia, fins i tot apreses o reinterpretades a través del francès. Generalment són frases fetes (*auà!* ‘de cap manera’, *balec!* ‘alerta’, *inxal·là!* ‘tan de bo’, *xuia!* ‘a poc a poc’), o són paraules que pertanyen al camp lèxic de l’alimentació (*bibli*, *burec*, *cuscús*, *lúbia*, *macrud*, *quémia*, *xutxuca*, *zlàbia*) o fan referència a referents de l’entorn algerià (*bled* ‘interior rural’, *gorbí* ‘habitatge de poc valor’, *iauled* ‘embetumador’, *fel·lagà* ‘guerriller del FLN’), o pertanyen a un context infantil (*lauer* ‘guerxo’, *tauet* ‘tirador’).

El mateix podem dir d’altres aportacions menors, com ara l’occità, que arriba al patuet valencià a través del francès. Així succeeix, com ara, en paraules referides al camp semàntic de l’alimentació com *la dob* <fr. *la daube* <occ. *l’adòb* o *ratatú* <fr. *ratatouille* <occ. *ratatolha*,²⁴ o l’expressió *e bé!* <occ. *e ben!*, incorporada ja en l’argot francès meridional (*hè bè!*).²⁵ L’aportació italiana és menor. A Algèria, els parlants incorporen formes que després han estat molt difoses per altres vies; com *birra* ‘cervesa’ o l’expressió *mamma mia!*.

Pel que fa a la fonètica, s’observa, per exemple, ocasionalment la nasalització d’algunes vocals (per exemple, *ênfè* <fr. *en fin*, *êndependència*, per influx del fr. *indépendance*); la pronunciació fricativa francesa de la *g* de *congé*, per exemple; en determinats préstecs hi ha realitzacions vocàliques labialitzades: /ü/ i /ö/; en alguns parlants més escolaritzats, la realització uvular de la *r*; però sobretot destaca l’entonació, amb una cadència típicament francesa, perceptible molt especialment en les oracions interrogatives i exclamatives.

70

En el nivell morfològic s’observa, com ara, una tendència a les formes plenes dels pronoms àtons, coincidents amb alguns dialectes catalans (com ara, “No *te* poses davant!”). En el nivell sintàctic el contacte amb el model del francès ha influït en el calc de determinades construccions o estructures (com ara: “A Alger *eren ells que* triomfaven” o “*Vénen de* matar a l’agüelet”). Afecta

²³ LANLY 1970: 64.

²⁴ VERNET 2007: 29.

²⁵ Vegeu, per exemple, BOUVIER 1986: 25.

l'ordre de paraules, com ara en la tendència d'anteposar els adjectius als substantius ("Era un *excel·lent* obrer"). Es neutralitzen determinades distincions, com ara, l'oposició entre els verbs *ser* / *estar* en els parlants de les noves generacions ("Eixe hotel on vam anar *estava* molt bonico.") o en l'ús de les preposicions ("Ha anat *en* França"). Tanmateix, com que coincideixen amb el model català normatiu, en contrapartida es reforcen determinades estructures genuïnes, del tipus: "Quant *acabaré* ja t'ho torne" o "Estava prohibit *d'*eixir al balcó".

Conclusions

La presència dels valencians a l'Algèria colonial va ser molt nombrosa des del primer moment i va constituir un dels elements decisius per a la constitució d'aquella societat. La causa fonamental d'aquella emigració va ser econòmica, amb caràcter temporal o definitiu; la segona causa tingué un caràcter polític: es tracta dels refugiats.

Des del punt de vista socioecòmic, el col·lectiu valencià va caracteritzar-se pel seu dinamisme i per la seua diversificació. S'arribà a produir un canvi d'estatus ben perceptible, que anava relacionat amb un canvi de llengua consistent en la consumació del procés de substitució lingüística a favor de la llengua de més prestigi, el francès.

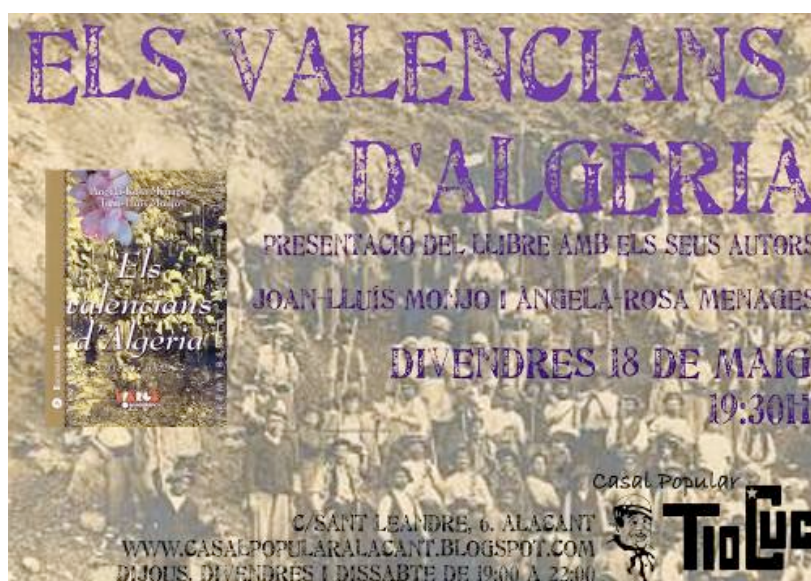
El lloc d'assentament dels valencians va ser preferentment la ciutat d'Alger (i la regió més immediata), no tant Orà. El fet que la llengua predominant entre els europeus de la capital fos el francès no es contradiu amb la importància de l'element valencià, present a través de moltes traces, com ara, els catalanismes lèxics del dialecte francès d'Algèria (el *pataouète*), o en determinats elements costumistes (com pot ser, anar a berenar la mona).

Definir el patuet només com un subdialecte valencià degradat, espuri, resultat de la contaminació lingüística, seria una deducció excessivament simplista. Una vegada analitzat, se'ns presenta com un reflex del contacte de llengües en una societat plurilingüe i multicultural, com era l'Algèria colonial. El català adoptà com a pròpies una sèrie de formes procedents de les llengües amb què convivia en aquell espai; sobretot del francès, que era la llengua oficial i de prestigi, la llengua amb què s'accedia a la cultura i a la modernitat. Però no exclusivament, ja que manllevà també diversos elements d'origen àrab, italià o occità.

L'ús del català es limitava a l'àmbit familiar i col·loquial, com la resta de llengües de la colònia. Aquesta situació diglòssica no era desconeguda per

als catalanoparlants, ja que majoritàriament procedien d'un territori en què l'espanyol era l'única llengua reconeguda oficialment.

Si atenem a l'origen del patuet, es tractaria d'una variant geogràfica consecutiva del català, resultat d'una emigració de catalanoparlants al nord d'Àfrica, principalment de valencians i menorquins; encara que també de rossellonesos, mallorquins i eivissencs. En aquest article ens hem centrat en la variant parlada pels originaris del País Valencià. A l'actualitat, però, ja no perviu al seu àmbit originari, sinó als territoris on s'establiren els seus parlants arran de la independència d'Algèria el 1962 (sobretot França i les comarques valencianes meridionals).

72

Bibliografia

ACHARD, M. PAUL (1972): *Salaouetches, Évocation pittoresque de la vie algérienne en 1900*, Balland, Collection Et alors? Et oilà?, París [reedició del text de 1941].

AKIOUD, Hassan – CASTELLANOS, Eva (2007): *Els amazics*, Edicions Cossetània, Barcelona.

ALLOUCHE-BENAYOUN, Joëlle & BENSIMON, Doris (1989): *Juifs d'Algérie hier et aujourd'hui, Mémoires et identités*, Privat, Tolosa de Llenguadoc.

ANDREU, Joan & BORRÀS, Joan (1999): "L'emigració balear cap a Algèria als anys vint a partir de la font de Movimiento de buques y pasajeros. Analogies i diferències amb altres processos coetanis: el cas francès i

l'americà", *XVII Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Institut d'Estudis Baleàrics, Palma.

ARNAUDIES, Fernand (1990): *Esquisses anecdotiques et historiques du Vieil Alger*, Éditions A. Barthélemy, Avinyó.

BACRI, Roland (1983): *Trésors des racines pataouètes*, Belia, París.

BELTRAN I CALVO, Vicent (1994): *El parlar de Callosa d'en Sarrià i de les valls de Tàrbena i de Guadalest. Aportació al vocabulari fitonímic i zoonímic valencià*, Generalitat Valenciana – Ajuntament de Callosa d'en Sarrià – Denes, València.

_ (1998): "Aproximació al lèxic de les valls centrals de la Marina", *Sarrià*, 1, ps. 40-56.

_ (2005): *El parlar de la Marina Alta. El contacte interdialectal valencianobalear*, 2 vols, Universitat d'Alacant, Alacant.

_ (2011): *Estudi geolingüístic de la Marina Alta. L'empremta mallorquina*, Mancomunitat Cultural de la Marina Alta – Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta.

BELTRAN, Vicent – HERRERO, Teresa (2011): *Estudi lingüístic dels parlars de la Marina Baixa. L'empremta mallorquina*, Mancomunitat Cultural de la Marina Alta – Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta.

BONMATÍ ANTON, José Fermín (1988): *La emigración alicantina a Argelia*, Publicacions de la Universitat d'Alacant, Alacant.

_ (1992): *Los españoles en el Magreb, siglos XIX y XX*, MAPFRE, Madrid.

_ (1999a): *La emigración alicantina a Argelia (siglo XIX y primer tercio del siglo XX)*, Universitat d'Alacant, Alacant.

_ (1999b): *Historia de la Marina Alta. 46. La emigración a Argelia*, Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta – Informació – Levante.

BORDIEU, Pierre (2001): *Sociologie de l'Algérie*, PUF, núm. 802, París [8ª edició].

BOTET, Renat (1997): *Vocabulari específic rossellonès*, El Trabucaire, Perpinyà.

BOUVIER, Robert (1986): *Le parler Marsellais*, Éditions Jeanne Laffitte, Marsella.

CONESA, Gabriel (1995): *Bab-el-Oued, notre paradis perdu*, Gandini, Calvisson.

CORBERA I POU, Jaume (1981): "Gal·licismes a la Vall de Sóller", *Randa*, XII, ps.83-88.

CRESPO, Gérard – JORDI, Jean-Jacques (1991): *Les espagnols dans l'Algérois. 1830-1914: Histoire d'une migration*, Editions l'Atlantrophe, Versailles.

DJAOUT, Tahar: (2003): *Els cercadors d'ossos*, Documenta Balear, Mallorca.

- DUCLOS, Jeanne & MASSA, Charles-André & MONNERET, Jean & PLEVEN, Yves (1992): *Le pataouète. Dictionnaire de la langue populaire d'Algérie et d'Afrique du Nord*, Gandini, Calvisson [DLPAAN].
- DE EPALZA, Mikel (1997): *Los moriscos antes y después de la expulsión*, Mapfre, Madrid.
- ESPINÓS, Antonio – POLO, Fernando (1985): *Xàbia. Anotaciones históricas de una villa contemporánea*, Diputació Provincial d'Alacant – Ajuntament de Xàbia.
- ESPLÀ, Carles (1946): “1900: Un port mediterrani. Viatge nostàlgic a les platges del Postiguet”, *La Nostra Revista*, 1, Mèxic, ps. 11-13.
- FURIÓ, Antoni (2001): *Història del País Valencià*, 3 i 4, València.
- GILABERT MARQUÉS, Gabriel (2009): *Anar a Orà. L'emigració del Poble Nou de Benitatxell a l'Algèria francesa*, El Bullent, Picanya.
- GIORDANO, J. F. & SEGUI, J (s.d.), *Tour de Babel... Oued, ou l'alphabet selon “là-bas”*, còmic editat pels mateixos autors.
- GOMILA, Jaume & SASTRE, Josep (1988): “L'emigració menorquina a Alger des del port de Ciutadella (1830-1850)”, *Revista de Menorca*, IV, ps. 481-551.
- GONZÁLEZ BELTRÁN, Helia - GONZÁLEZ BELTRÁN, Alicia (2006): *Desde la otra orilla. Memorias del exilio*, Ediciones Frutos del Tiempo, Elx.
- GOSALBES ROIG, Joan (2005): *Memòria de Callosa d'en Sarrià a través d'un exiliat*, edició a cura de Lluís-Xavier Flores i Vicent Beltran, Ajuntament de Callosa d'en Sarrià – Museu d'Etnologia i Etnografia de Callosa d'en Sarrià – FVMP – Còdex, Callosa d'en Sarrià.
- HUREAU, Joëlle (2001): *La mémoire des pieds-noirs de 1830 à nos jours*, Perrin, Mesnil-sur-l'Estrée.
- LANLY, A. (1970): *Le français d'Afrique du Nord*, Bordas, París.
- JOVER, Marcel (1995): “Els valencians a Orà”, dins Santi Cortés, *L'exili valencià en els seus textos*, Generalitat Valenciana, València [reprodueix un text editat el 1944 a la revista *Mediterrani*, 1, Mèxic].
- JORDI, Jean-Jacques (1986): *Les espagnols en Oranie 1830-1914. Histoire d'une migration*, Africa Nostra, Montpellier.
- _ (1990): “La vida de los maoneses en Argelia. Un pueblo de colonización maonesa: Fort de l'Eau”; *Revista de Menorca*, IV, ps. 387-404.
- JUNYENT, Carme (1999): *La diversitat lingüística. Didàctica i recorregut de les llengües del món*. Barcelona: Octaedro / Projecte GELA.
- LLORCA IBI, Francesc Xavier (1998): “Els mossarabismes dubtosos de caire mariner”, *Sarrià. Revista d'investigació i assaig de la comarca*, 0 (primavera de 1998), Callosa d'en Sarrià, ps. 15-19.
- MALO DE MOLINA, Manuel (2000): *Viaje á la Argelia*, Librerías París-Valencia, València [edició fac-símil del text de 1852].

- MANNONI, Pierre (1993): *Les français d'Algérie: vie, moeurs, mentalité de la conquête des Territoires de Sud à l'Independence*, l'Harmattan, París.
- MARFANY, Marta (1999): "L'últim català colonial: els emigrants menorquins a Algèria durant els segles XIX i XX", *Llengua i Literatura*, 10, Barcelona, ps. 73-90.
- (2002): *Els menorquins d'Algèria*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MAZZELA, Léon (1989): *Le parler pied-noi*, Rivages, París.
- MEDINA LÓPEZ, Javier (1997): *Lenguas en contacto*. Madrid: Arco Libros.
- MENAGES, Àngela-Rosa & MONJO, Joan-Lluís (2002): "No compre pa. Observacions a l'entorn de l'etnoliteratura basada en malentesos lingüístics a partir de materials de la tradició dels valencians emigrats a Alger", *Revista Valenciana de Folclore*, 3, ps. 121-141.
- (2007a): "Els valencians dins de la interculturalitat de l'Algèria colonial (1830-1962)", *Actes de les II Jornades d'Estudis Comarcals de la Marina Baixa*, Ajuntament de la Vila Joiosa, ps. 121-141.
- (2007b): *Els valencians d'Algèria (1830-1962). Memòria i patrimoni d'una comunitat emigrada*, El Bullent, Picanya.
- (2009): "L'emigració valenciana a Algèria. Noves aportacions a partir de les fonts orals", dins *Els processos migratoris a les terres de parla catalana. De l'època medieval a l'actualitat. Actes del VII Congrés de la CCEPC* (València, 16, 17 i 18 d'octubre de 2008), ps. 743-752.
- (2010): "Literatura sobre l'emigració valenciana a Algèria. El cas d'*Un mariage difficile* de François Molines", dins *Sarrià*, 3 (primavera 2010), Associació d'Estudis de la Marina Baixa, ps. 36-57.
- MONTOYA I ABAT, Brauli (1989): *La interferència lingüística al Sud valencià*, Generalitat Valenciana, València.
- MONTOYA, Brauli – CORBERA, Jaume (1998): "L'efecte retorn dels antics emigrants mallorquins a França sobre el parlar de l'Arracó", *Randa*, 41, ps.145-162.
- MONTOYA, Brauli – MAS, Antoni (2011): *La transmissió familiar del valencià*, Acadèmia Valenciana de la Llengua, València.
- MORÉNO, Amédée (1998-1999): *Le parler des Pieds-Noirs d'Oran et d'Oranie*, 2 vols., Les Vents Contraires, Ais de Provença.
- MORENO FERNÁNDEZ, Francisco (1998): "El español en el norte de África (con especial referencia al español en Argelia)", dins *La lengua y la literatura españolas en África*, Ministerio de Educación y Cultura, Melilla.
- MUÑOZ CONGOST, José (1989): *Por tierras de moros. El exilio español en el Magreb*, Tierra Madre Tierra, Móstoles.
- ROBINET, Auguste ("MUSSETTE") (1972): *Cagayous. Textes recueillis*, a cura de Gabriel Audisio, Ed. Balland, Collection Et alors? Et oilà?, París.

- PELLO, Henri (coordinador) (1998): *Algérie. Histoire d'un canton de la Mitidja de 1830 à 1962*, Amicale des Arbéens, Canohès.
- PUEYO I PARÍS, Miquel (1991): *Llengües en contacte en la comunitat lingüística catalana*, Universitat de València, València.
- RAMÍREZ, Arnulfo G. (1992): *El español de los Estados Unidos: el lenguaje de los hispanos*, Mapfre, Madrid
- ROBLES, Emmanuel & YACONO, X & DE LA HOGUE, J. (1982): *Les Pieds-Noirs*, Philippe Lebaud, París.
- ROCA, Juan Ramon (2008): *Españoles en Argelia. Memoria de una emigración*, IES Luís García Berlanga – Seminario Permanente Amando Beltrán – Ministerio de Asuntos Exteriores – AECI.
- RUBIO, Javier (1977): *La emigración de la Guerra Civil de 1936-1939*, 3 vols., San Martín, Madrid.
- SALINAS, Jaime (2003): *Travesías y memorias (1925-1955)*, Tusquets, Barcelona.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1978): *La llengua dels valencians*, 3 i 4, València [reedició i ampliació del text de 1937].
- SANTACREU SOLER, José Miguel (coordinador) (2008): *Una presó amb vistes al mar. El drama del port d'Alacant, març de 1939*, Tres i Quatre – Universitat d'Alacant.
- SAURA RAMI, José Antonio (2003): *Elementos de fonética y morfosintaxis benasquesas*, Instituto Fernando el Católico – Gara Edizións, Saragossa.
- SEMPERE SOUVANNONG, Juan David (1997), *Los "pieds-noirs" en Alicante. Las migraciones inducidas por la descolonización*, Universitat d'Alacant, Alacant.
- SEVA LLINARES, Antoni (1968): *Alacant, trenta mil pieds-noirs*. Ed. 3i4, València.
- STORA, Benjamin (1993): *Histoire de la guerre d'Algérie*, La Découverte, París.
- _ (1994): *Histoire de l'Algérie coloniale 1830-1954*, La Découverte, París.
- TUDURY, Guy (2003), *La prodigieuse histoire des Mahonnais en Algérie*, Lacour, Nimes.
- TUSON, Jesús (1999): *Introducció al llenguatge*. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya / Proa.
- USALL, Ramon (2004): *Algèria viurà! França i la guerra per la independència algeriana (1954-1962)*, Publicacions de la Universitat de València, València.
- VERDAGUER, Jacint (2003): *De Tànger a Sant Petersburg. Excursions i viatges* (edició de Narcís Garolera), Tusquets, Barcelona.
- VERDAGUER, Pere (1974): *El català al Rosselló. Gal·licismes, occitanismes, rossellonismes*, Col·lecció Tramuntana, Barcino, Barcelona.

VERNET, Florian (2007): *Que dalle! Quand l'argot parle occitan*, IEO edicions, Bouloc.

VILAR RAMÍREZ, Juan Bautista (1975): *Emigración española a Argelia*, Instituto de Estudios Africanos (CSIC), Madrid.

_ (1979): “Emigración almeriense a Argelia en el siglo xix: sus repercusiones políticas, sociales y económicas sobre la provincia de origen”, dins de les *Actas del I Congreso de Historia de Andalucía* (desembre de 1976), vol. 2, ps. 241-254.

_ (1982): “Los alicantinos en la Argelia francesa”, *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Contemporánea*, 1, ps. 127-161.

_ (1983a): *Los alicantinos en la Argelia francesa (1830-1914)*, Universitat d'Alacant, Alacant.

_ (1983b): “La última gran emigración española. Relación nominal de los militantes republicanos evacuados de Alicante por el buque inglés Stanbrook con destino a Orán en 28 de marzo de 1939”, *Anales de Historia Comtemporánea. Universidad de Murcia*, 2, ps. 273-330.

_ (1983c): “Emigraciones murcianas a Argelia en el siglo XIX: su impacto demográfico, social y económico sobre la provincia de origen”, *Cuadernos de Historia*, x, ps. 335-358.

_ (1985): “La presse espagnole en Algérie (1880-1931)”, dins d'*Espagne et Algérie au XXé siècle. Contacts culturels et création littéraire*, Éditions l'Harmattan, Paris, ps. 53-65.

_ (1993): “La cultura española en Argelia (1830-1962)”, dins de *Presencia cultural de España en el Magreb*, Mapfre, Madrid, ps.100-118.

VILAR, Juan Bautista & VILAR, María José (1999): *La emigración española al Norte de África (1830-1999)*, Arco Libros, Madrid.

WEINREICH, Uriel (1953): *Languages in Contact. Findings and Problems*. The Hague/Paris/New York: Mouton [2a ed. 1968].

YACINE, Tassadit i altres (2009): *Els amazics avui. La cultura berber*, Pagès editors, Barcelona.

